

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav východoevropských studií

Bakalářská práce

Jan Beňovský

**Lingvostylistická analýza románu Deň opričnika Vl. Sorokina
(Srovnání s jeho českým překladem)**

The Linguostylistic Analysis of Sorokin's Novel "A Day of the
Oprichnik" (In Comparison with the Czech Translation)

Praha 2011

vedoucí práce: PhDr. Věra Lendělová, CSc.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 23.července 2011

.....

podpis

Poděkování:

Na tomto místě bych rád poděkoval své vedoucí práce PhDr. Věře Lendělové, CSc. za řadu cenných rad a připomínek a za podporu a zájem, který věnovala vzniku této práce.

Abstrakt

Tvorba Vladimíra Sorokina se stala během třech desetiletí známou nejen v Rusku, ale i ve světě. Jeho romány jsou překládány do mnoha světových jazyků a to zejména pro jeho osobitý postoj k Rusku a jeho politice, historii i společenským otázkám, ale i vztahu k literatuře a umění. Tato témata jsou zasazena do literárního proudu postmodernizmu a konceptualizmu. V roce 2009 vyšel český překlad Sorokinova románu „Den opričníka“. Na základě jeho lexikální a stylistické bohatosti byl román vybrán pro lingvostylistickou analýzu.

V práci došlo k zařazení Vladimíra Sorokina v rámci literárního proudu. Také byl stručně charakterizován román „Den opričníka“, stejně jako byly shrnuty základní rysy opričniny. V zevrubné lingvostylistické analýze bylo podrobena 17 historických termínů a reálií (*дьяк, приказ, скопорох, смута, стрелец, челобитная, ярлык, государь, калики перехожие, соборность, столбовой, трактир, домострой, гусяр, лик, трапеза, батя*), které pomáhají vytvářet Sorokinovu fresku „nového“ Ruska budoucnosti. Následně je výraz porovnán s českým analogem. Se zvláštní pozorností na srozumitelnost českého překladu jsou pozorovány sémantické rozdíly mezi původním slovem nebo slovním spojením a jejich použitými českými ekvivalenty, čímž se odhalují úskalí jednotlivých překladatelských řešení, především s ohledem na recepci českým čtenářem.

Klíčová slova:

Postmodernizmus, konceptualizmus, Vladimír Sorokin, historické termíny a reálie, Den opričníka, lingvostylistická analýza, překlad L. Dvořáka

Abstract

During the last three decades the work of Vladimir Sorokin has become well-known not only in Russia but also all over the world. His novels have been translated into many world languages. This is especially because of his individual attitude to Russia and its politics, history, and social issues, but also because of his attitude to literature and art. These topics are put into literary styles of post-modernism and conceptualism. In 2009 Czech translation of Sorokin's novel "A Day of the Oprichnik" was released. This novel was chosen for linguostylistic analysis because of its lexical and stylistic profuseness.

In this thesis Vladimir Sorokin was put into the literary style. The novel "A Day of the Oprichnik" was briefly described, as well as basic characteristic of Oprichnina was summarized. In the detailed linguostylistic analysis were examined 17 historical terms and features (*дьяк, приказ, скоморох, смута, стрелец, челобитная, ярлык, государь, калики перехожие, соборность, столбовой, трактир, домострой, гусяр, лик, трапеза, батя*) helping to create Sorokin's fresco of the "new" Russia in the future. Subsequently the expression is compared to the Czech analogue. With particular attention paid to the comprehensibility of the Czech translation, semantic differences between the original word or phrase and their Czech equivalents are observed. This process reveals difficulties of each translation solution, especially with respect to the Czech reader's comprehension.

Keywords:

Post-modernism, conceptualism, Vladimir Sorokin, historical terms and features, A Day of the Oprichnik, linguostylistic analysis, translation of L.Dvorak

Obsah

1. Úvod.....	7
2. V.G. Sorokin a Den Opričníka.....	9
2.1. Postmodernizmus a Sorokin.....	9
2.1.1. Postmodernizmus v Rusku.....	9
2.1.2. V. Sorokin postmodernista – konceptualista.....	12
2.2. Biografie Vladimíra Sorokina.....	13
2.3. Den opričníka.....	14
2.4. Opričnina.....	18
3. Analýza vybraných historických termínů a reálií.....	22
3.1. Батя.....	23
3.2. Домострой.....	24
3.3. Дьяк.....	26
3.4. Государь.....	28
3.5. Гусяр.....	30
3.6. Калики перехожие.....	32
3.7. Лик.....	33
3.8. Приказ.....	35
3.9. Скоморох.....	37
3.10. Смута.....	39
3.11. Соборность.....	42
3.12. Столбовой.....	44
3.13. Стрелец.....	45
3.14. Трактир.....	47
3.15. Трапеза.....	48
3.16. Челобитная.....	51
3.17. Ярлык.....	53
4. Závěr.....	56
5. Seznam použité literatury a zdrojů.....	58

1.Úvod

Z určitého úhlu pohledu kontroverzní autor Vladimír Sorokin vydal v roce 2006 román „Den opričníka“. Za cíl svého zájmu si tentokrát současný ruský spisovatel vybral téma z ruské historie, které „narouboval“ do vize ruské budoucnosti. Opričnina se tak ocitá v Rusku v roce 2027, kdy v zemi panuje opět monarchie, země je obehnaná neprostupnou Stěnou a nejbližším partnerem a spojencem je Čína. Evropa je v chaosu. V „novém“ Rusku se však vyskytuje problém, který narušuje klidný život spořádaných ruských občanů. Tím problémem je všudypřítomná zrada, která je mířena proti panovníkovi a potažmo proti celému Rusku. Ale nástroj na zjednání nápravy existuje a stačilo si pro něj pouze dojít do historie – opričníci. Tato kasta nad zákon postavených a carovi oddaných služebníků má jediný úkol, zadávit carovy škůdce a vymýtit z Ruska zradu, čemuž odpovídá i znak carových nejvěrnějších – psí hlava a koště.

Očima opričníka má čtenář možnost nahlédnout do všedního dne „nového“ Ruska a spatřit nové společenské pořádky a především „denní chleba“ opričníků.

V českém prostředí je Vladimír Sorokin jakožto představitel ruského postmodernizmu méně známý. Je to dáno nejen menším zájmem českých čtenářů o soudobou ruskou literaturu, ale rovněž malým množstvím jeho děl přeložených do češtiny. V roce 2009 došlo k významné události pro současnou ruskou literaturu v Česku, neboť Sorokinův román „Den opričníka“ byl přeložen Liborem Dvořákem do češtiny. To byl i jeden z důvodů, proč jsem se rozhodl pro svou práci. Za svůj překlad „Dne opričníka“ byl L.Dvořák dokonce oceněn Hlavní tvůrčí cenou 2009 udělenou Obcí překladatelů.

Jako všechna postmodernistická díla je i „Den opričníka“ přesycen obrovským množstvím různých jazykových vrstev a složek, což vytváří jedinečnou základnu pro lingvistickou analýzu. Jsem si toho vědom, a proto se v této práci soustředím jen na jednu určitou jazykovou složku, kterou Sorokin užívá. Předmětem této práce budou historické termíny a reálie. Tato oblast byla zvolena i s ohledem na český překlad, neboť právě reálie a historické termíny nemají většinou adekvátní české ekvivalenty a představují tak větší zátěž pro překladatele.

Historické termíny a reálie umožňují autorovi jeho hru, protože právě prostřednictvím této specifické lexiky vzniká onen Sorokinův bizarní svět budoucnosti plný nejrůznějších pokroucených a upravených historických skutečností. Zaměřím se na specifická slova a termíny vztahující se především k době Ivana Hrozného. Určujícím faktorem při výběru těchto termínů bude pro mě jejich přeložitelnost do českého jazyka, neboť právě volba českých analogů je jedním z nejdůležitějších ukazatelů celkového vyznění díla a jeho porozumění čtenářem.

U vybraných slov budu věnovat náležitou pozornost jejich etymologii, historii spjaté s onou reálií a úloze, jakou má daný pojem v textu. Na základě tohoto rozboru vznikne charakteristika slova, která umožní lepší výchozí pozici pro porovnání ruského originálu a překladu termínu.

2. V.G.Sorokin a Den opričníka

Abych se mohl zabývat analýzou historických reálií v románu, měl by být nejprve autor a jeho dílo ve stručnosti představen a zařazen do literárního proudu.

Vladimír Sorokin napsal svůj román Deň opričníka, což je jedno z jeho nejnovějších děl, v roce 2006. Doposud se tomuto relativně velmi mladému textu věnovalo pouze malé množství literárních vědců – a to jak u nás, tak i v zahraničí. Mým cílem zde není zabývat se složitými problémy postmodernizmu a rozsáhlou literární analýzou románu, spíše se pokusím o představení autora a stručné zařazení jeho tvorby do současného literárního proudu.

2.1.Postmodernizmus a Sorokin

2.1.1.Postmodernizmus v Rusku

Nejprve podnikneme menší exkurz či spíše náhled do literárního procesu, probíhajícího v Rusku na konci 20. století, neboť Sorokin se svou tvorbou může být považován za jednoho ze základních pilířů soudobé ruské literatury.

Ve spojitosti s vývojem ruské novodobé literatury je nutné zmínit postmodernizmus. Tento směr je jedním z nejkontroverznějších uměleckých směrů, a přestože se s ním můžeme setkat téměř všude ve světě, v Rusku, ale i na Ukrajině, získává tento proud specifické rozměry a formy. Hovořit však o tomto směru jako o nějakém ustáleném, kodifikovaném směru by bylo nesprávné. Samotný pojem je mnohými odborníky napadán či neuznáván. Jiní používají paralelní pojmy nebo termíny, které si dokonce konkurují. Objevují se tak výrazy jako neomodernizmus, postavangarda, alternativní umění, brutální literatura atd.¹, které však ne vždy korespondují či označují totéž. Tak se před námi otevírá složitý svět vymezení kritérií a pojmů, čímž se situace stává nepřehlednou. Avšak s nejasnostmi pracovat nelze.

Pro vymezení postmodernizmu použiji nejširší možné charakteristiky s ohledem na tvorbu Sorokina. I.P.Iljin definuje postmodernizmus jako „*mnohoznačný, dynamicky přizpůsobivý v závislosti na historickém, sociálním a národním kontextu komplex*

¹ Лихина, Н.Е.: *Актуальные проблемы современной русской литературы*. Постмодернизм. Калининград, 1997. С.14.

filozofických, gnozeologických, vědecko-teoretických a emociálně-etických představ“². To, že se postmodernismus rozhodl zbourat dosavadní estetické hodnoty, zmiňuje i L.G.Fedorovová: „Постмодернизм – это протест против дурной бесконечности в представлении об истории культуры, располагающей один этап после другого, выстраивающей единую линию развития.“³. Avšak tím nechci říci, že by byl postmodernismus jediným směrem, který se o narušení tradičních hodnot pokusil. Přesto postmodernismus nenarušuje celou předcházející kulturu, on se staví nad ni.⁴

Pro tento proud jsou charakteristické nástroje, se kterými pracuje. Jedním ze základních je dekonstrukce, jejímž zakladatelem je francouzský filozof Jacques Derrida. Tento termín označuje rozklad objektu (společenského, historického, estetického) na dílčí části s cílem obnažit vnitřní protiklady, čímž se objevuje jeho skrytý smysl a odhaluje se pravá podstata. Dalšími pojmy pojícími se s postmodernizmem jsou například diskurz (jazyk, systém znaků, pojmů a způsobu komunikace v té či oné sféře lidské činnosti), simulakr (nějaký uměle vytvořený objekt, jako by kopírující realitu) nebo rhizoma (struktura objektu, která má schopnosti nepřetržitě se nacházet ve stavu dynamické proměny).⁵

Proud se vyznačuje „využíváním „cizích“ textů, v metatextovém pojetí uměleckého díla (román o románu), v hravosti a víceznačnosti“.⁶ Hra je jedním ze základních atributů postmodernizmu. Předmětem hry se stává čas, vztah ke skutečnosti, styly i žánry.⁷

Samotný termín postmodernismus je velmi problematický. Je samozřejmé, že není možné nalézt absolutně vhodný termín pro označení jakéhokoli směru nebo proudu, ale termín postmodernismus, co do počtu sporů, dohadů a neshod, pokud jde o jeho pochopení, se nachází na samém vrcholu. „С одной стороны, в значении самого слова изначально заложена некая алогичность: «пост-» = «после», «модерн» = «современность».“⁸ А. Gulyga k tomu doplňuje: „После современности возникает новая современность, ничего другого быть не может.“⁹

Přestože, jak jsem již zmínil, postmodernismus a k němu se vážící množství post-izmů je spojen především se západní Evropou a Spojenými státy, odkud se dostal do SSSR, mnoho

² Ильин И.П. *Постмодернизм*. In: Современное зарубежное литературоведение: Страны Западной Европы и США: Концепции. Школы. Термины. Москва, 1996. С. 259.

³ Федорова Л.Ф. *Некоторые проблемы теории и критики постмодернизма* In: Русский постмодернизм: предварительные итоги. Ставрополь. 1998. С. 34

⁴ Тамtéž, С. 35

⁵ Коваленко, А.Г.: *Литература и постмодернизм*. Москва 2004. С.13-15

⁶ *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Ivo Pospíšil: Ruská literatura. Praha 2001. S.54

⁷ Коваленко, А.Г.: *Литература и постмодернизм*. Москва 2004. С.27

⁸ Богданова, О.В.: *Постмодернизм в контексте современной русской литературы*. Санкт-Петербург, 2004. С.7

⁹ Гулыга, А.: *Что такое постсовременность?* In: Вопросы философии. 1988. № 12. С.153

vědců považuje sovětský nebo ruský postmodernizmus za odlišný od „západního“. *„На Западе постмодернизм рождается из процесса деконструкции монолитной, высоко иерархизированной культуры модернизма, канонизированного авангарда. У нас (в России) эквивалентом такого культурного монолита становится соцреализм, следовательно, к постмодернизму относится только искусство рефлексии на руинах соцреализма, то есть концептуализм и соцарт.“*¹⁰

Vývoj fenoménu postmodernizmu v Rusku je opět poněkud komplikovaný. Téměř každý literární vědec, který se postmodernizmem zabývá, má na jeho genezi a formování vlastní koncepci nebo alespoň názor, který se více či méně liší od názoru jeho kolegy. Není proto nikterak podivuhodné, že při otevření téměř jakékoli souhrnné publikace, věnované postmodernizmu, nalezneme prezentaci nejrůznějších názorů a koncepcí jiných literárních vědců. To vše přispívá k částečné nejasnosti a zmatečnosti, kterou pociťuje téměř každý, kdo se o vymezení tohoto proudu v ruské literatuře pokouší. Na několika názorech předních ruských literárních vědců zabývajících se postmodernizmem se nyní pokusím o stručný nástin vývoje postmodernizmu v ruském prostředí.

O postmodernizmu v Rusku můžeme hovořit již v 60. letech, a jak uvádí A. Kovalenko, jednalo se o jeho rozšíření zejména ve sféře literatury a malířství v prostředí undergroundu.¹¹ Vznikal na základech avantgardy 20. let a neoavantgardních tendencí 50. a 60. let, takových jako SMOG nebo Lianozovská škola, tedy v období tzv. tání¹². Podobně o stavu hovoří i O.Bogdanovová, která však období tzv. tání považuje za příliš krátké a omezené i lokálně k tomu, aby se v něm postmodernizmus mohl plně vytvořit.¹³ Vjačeslav Kuricyn, jeden z předních ruských současných odborníků na postmodernizmus, vidí předchůdce tohoto směru v socialistickém realizmu, neboť právě zobrazení reality spisovateli socrealizmu názvu směru vůbec neodpovídalo. To co vzniklo, nebylo zobrazení skutečnosti,

¹⁰ Липовецкий, М.: *Русский постмодернизм*. Екатеринбург, 1997. С.300

¹¹ Коваленко, А.Г.: *Литература и постмодернизм*. Москва, 2004. С.33

¹² Тání – ruský оттепель, kulturně politický pojem označující určitou liberalizaci postoje sovětského režimu po Stalinově smrti (1953), je spojováno s politikou N. Chruščova. Ukončení nastává nástupem L.Brežněva (Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů)

¹³ Богданова, О.В.: *Постмодернизм в контексте современной русской литературы*. Санкт-Петербург, 2004. С.17

ale projekce světlé ideální budoucnosti do současnosti.¹⁴ Bogdanovová zase spatřuje zárodky postmodernizmu v žánrovém rozrůznění ruské literatury v období od 50. do poloviny 80. let.¹⁵

V 70. letech se do SSSR dostává konceptualismus. „...в семидесятые годы в местное гуманитарное сообщество не только из «воздуха эпохи», но и из современных западных изобразительных практик, где тогда безусловно правил бал концептуализм.“¹⁶ To přetrvává i v 80. letech, kdy však se změnami politické situace vlivem tzv. glasnosti a perestrojky začíná postmoderní literatura pozvolna vystupovat z podpolí „undergroundu“ a začíná se stávat součástí oficiální literatury.

V 90. letech se již postmodernizmus chápe jako důležitý estetický fenomén, který se stává předmětem živých diskuzí. Vychází překlady významných filozofů (J.Derrida, U.Ecco, aj.) a nové almanachy a žurnály.¹⁷

2.1.2. V. Sorokin postmodernista - konceptualista

Zařazení Vladimíra Sorokina do určitého literárního proudu je obvyklý problém. Tradičně bývá ruskou literární vědou a kritikou zařazován do tzv. postmoderního nebo postmodernistického diskurzu. Podobného řazení se často přidržuje i česká literární rusistická věda, která, dlužno podotknout, příliš velký zájem o Sorokina a jeho tvorbu v současnosti neprojevuje. Za zmínku stojí, že dosud nevyšla ani menší práce, zabývající se pouze Sorokinem a jeho díly. Zájem je tradičně větší v západní Evropě, především v Německu, kde se jím zabývají například K.Kasper, T.Wiedling, J.R.Döring-Smirnov aj. Rovněž se v poslední době začíná o Sorokina a jeho tvorbu zajímat i slovenská rusistika, např. Z.Lorková. Západními autory bývá autor řazen mezi konceptualisty¹⁸. O Sorokinovi, jako o konceptualistovi¹⁹, píše i několik předních ruských literárních vědců. Rudněv o Sorokinovi

¹⁴ Курицын, В.: *Русский литературный постмодернизм*. Москва, 2000. с.78.

¹⁵ Богданова, О.В.: *Постмодернизм в контексте современной русской литературы*. Санкт-Петербург, 2004. С.21

¹⁶ Курицын, В.: *Русский литературный постмодернизм*. Москва, 2000. С..91.

¹⁷ Коваленко, А.Г.: *Литература и постмодернизм*. Москва, 2004. С.35

¹⁸ Богданова, О.В.: *Постмодернизм в контексте современной русской литературы*. Санкт-Петербург, 2004. С.395

¹⁹ Konceptualizmus - „jeden ze samizdatových proudů postmoderního ruského umění, který vznikl v polovině 70. let v okruhu básníků V.S.Někrasova, D.Prigova a L.Rubinštejna.“ ... „Konceptualizmus chce definovat nový rozměr kultury, vzniklý přeměnou hodnot všech kulturně společenských vztahů. Ironie není pouhou intelektuální reflexí, ale „kyselinou, která rozleptává pseudokulturní vrstvy objektu“ (J.Arabov, 1989), pod kterými se obnažují prázdná schémata hesel a zprofanovaného pohledu na svět. Těmito koncepty autoři manipulují, a vytvářejí tak na odumírající rovině jazyka novou, absurdní realitu. Konceptualizmus se projevuje především v poezii, ve které jsou často typické sovětské struktury myšlení (dogmata, hesla, klišé atp.) vytrhovány z původního kontextu a několika způsoby parodovány: realita je zobrazována v duchu naivně

tvrdí: „В России Сорокин остаётся единственным представителем прозы русского концептуализма, ставшим писателем с международной известностью.“²⁰ Bogdanovová k jeho stylu uvádí: „Сорокин отражает жизнь не реалистически-зеркально, а с изломами постмодернистского мировоззрения, в системе множественности зеркал (так называемого зеркала) концептуализма.“²¹ Kovalenko přímo hovoří o začlenění „moskevského концептуализmu“ do vývoje ruského postmodernistického proudu: „В 70-80-е гг. постмодернизм пополнился новыми жанрами. А.Битов создаёт роман-странствие «Оглашенные», Вен.Ерофеев – пьесу «Вальпургиева ночь, или Шаги командора». Этот период отмечен появлением течения в поэзии, получившим название «метаметаморфизма» (взаимопревращения двух реальностей)... Оформился как самостоятельное явление «московский концептуализм». Среди прозаиков выделились имена В. Сорокина, ...“²². Mimo to se v poslední době pracuje s fenoménem posthistorizmu a postimperializmu. Jisté je, že všechny tyto směry se svými atributy a postuláty se ve větší či menší míře v jeho díle vyskytují. Proto se při zařazení Sorokina do literárního procesu přidržují plausibilního názoru Bogdanovové, tzn. že Sorokina nahlížím jako postmodernistu-konceptualistu.

2.2. Biografie Vladimíra Sorokina

Vladimír Georgievič Sorokin se narodil 7.srpna 1955 v Bykovo nacházejícím se nedaleko od Moskvy. V roce 1977 ukončil Gubkinův Moskevský institut ropy a plynu. Svě profesi se ale nikdy nevěnoval. Po získání vysokoškolského vzdělání začal Sorokin pracovat v časopise „Směna“, odkud byl propuštěn kvůli odmítnutí vstupu do Komsomolu. Zabýval se knižní grafikou, malířstvím, konceptuálním uměním. Účastnil se mnoha malířských výstav. Ilustroval nebo graficky upravil kolem 50 knih. Začátkem 70. let se začíná zajímat o literaturu. V roce 1972 debutoval se svou poezií „За кадры нефтяников“. Dále se ve své literární kariéře formoval v prostředí umělců a spisovatelů moskevského undergroundu 80. let.

primitivizovaného sociálního myšlení (např. I.Irtěněv: Moja Moskva), jsou obnažovány lživé modely ideologie a oficiální propagandy, nežádka je demonstrována nesmyslná a ubohá existence unifikovaná státní ideologií. Konceptualismus je blízký poetice skupiny Oberiu a využívá i postupy pop-artu.“ - *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Filipová, H.: Konceptualismus. Praha 2001. S.311

²⁰ Руднев, В.: *Конец постыживания*. In: Художественный журнал. 1996. № 9. С.195-196.

²¹ Богданова, О.В.: *Постмодернизм в контексте современной русской литературы*. Санкт-Петербург, 2004. С.396

²² Коваленко, А.Г.: *Литература и постмодернизм*. Москва 2004. С.34

Od konce 70. let začíná Sorokin více inklinovat k próze.²³ V roce 1985 byl v pařížském žurnálu „А-Я“ otištěn výběr ze šesti Sorokinových povídek. V tomtéž roce vyšel v nakladatelství „Синтаксис“ román „Очередь“ (Fronta).

Díla Sorokina jakožto zářné příklady kultury undergroundu přirozeně nemohla být oficiálně vydávána v SSSR. Změna přichází až v roce 1989, kdy bylo v listopadovém čísle řížského žurnálu „Родник“ (Pramen) otištěno několik spisovatelových povídek. O něco později se povídky začaly objevovat v ruských žurnálech a almanaších „Третья модернизация“, „Митин журнал“, „Искусство кино“, „Конец века“, „Вестник новой литературы“.²⁴

V březnu roku 1992 se Vladimír Sorokin konečně dostává do podvědomí širokého čtenářstva, když je v žurnálu „Искусство кино“ otištěn jeho román „Очередь“ (Fronta) a vydavatelství „Руслит“ vydává sbírku Sorokinových povídek.

Od 90. let Sorokin volně tvoří i vydává svá díla. Kromě mnoha vydaných románů jako „Тридцатая любовь Марины“ (1995), „Голубое Сало“ (1999), „Пир“ (2000), „Лёд“ (2002), „Путь Бро“ (2004) autor napsal i mnoho divadelních her či několik filmových scénářů, např. „Москва“ režiséra Zeldoviče, nebo „Копейка“ režiséra Dychovičného.

Jeho tvorba je populární i v západní Evropě a mnoho děl se dočkalo překladů do celé řady světových jazyků, mimo jiné byly tři romány přeloženy do češtiny.

V září 2001 byla Vladimíru Sorokinovi udělena cena „Народный буюер“ a o dva měsíce později cena Andreje Bělého „За mimořádné zásluhy o ruskou literaturu“. Autor byl také oceněn cenou Liberty, cenou ministerstva kultury SRN v roce 2005.²⁵

2.3. Den opričníka

Ve své práci se zaměřím především na ty prvky, které se v díle vyskytují ve velké míře a které nejvíce působí na čtenáře.

Román je koncipován v ich-formě a má podobu jakéhosi denního záznamu či komentovaného denního prožitku. Podle mého názoru je zde zjevná snaha o navázání na tradici denního záznamu, podobného tomu, jaký užil Solženicyn ve svém „Jednom dni Ivana

²³ Богданова, О.В.: *Постмодернизм в контексте современной русской литературы*. Санкт-Петербург, 2004. С.396

²⁴ Биография Владимира Сорокина [online] [cit. 2011-05-28] Dostupné z WWW: <http://www.srkn.ru/biography>

²⁵ Тамtéж

Děnisoviče“. Samozřejmě, že podobnost je jen částečná, neboť oba autoři píší zcela jinými styly, a s naprosto jiným záměrem. Nicméně dotknutí se politického tématu je u obou autorů společné. Nápadná podobnost je již v samotném názvu díla. „Den opričníka“ je však oproti „Jednomu dni Ivana Děnisoviče“ již podle samotného názvu více konkrétní, neboť použitím výrazu „opričnik“ Sorokin čtenáři jasně naznačuje, čeho se jeho román bude týkat. Solženicynův název je i přesto, že autor používá konkrétní jméno, pro čtenáře nejasný a o díle neříká nic více, než že text bude zaznamenávat příběh nějakého Ivana Děnisoviče, časově omezený jedním dnem.

Ona podobnost se Solženicynovou novelou je ale i v syžetu. Ten je více méně předurčen rovněž názvem. Den už logicky odkazuje k časově omezené výseči života hlavní postavy. Čtenář se setkává s typicky běžným dnem osoby, která je zástupcem určité sociální vrstvy. Solženicyn si vzal na mušku vězňe v pracovních táborech. Sorokin se zaměřil na jednu společenskou kastu fantaskního světa ruské budoucnosti. Denním záznamem se rovněž vyřadila i jakákoliv zápleтка a rozuzlení. Začátkem je ráno, koncem noc, nic složitějšího.

Hlavní hrdina „Dne opričníka“ vystupuje před čtenářem pouze skrze sebeodhalování, popřípadě z dialogů, které jsou v textu hojně zastoupeny a text činí dynamickým, což zvláště při zaznamenávání denních událostí umožňuje vtažení čtenáře do děje. Stručně řečeno – dovidáme se pouze to, co nám ústřední postava o sobě sama sdělí. Vedlejší postavy, tedy všechny další, jsou popsány ještě méně. Čtenář má tak před sebou jen jednotlivé obrazy či náhledy, bez upřesnění detailů týkajících se minulosti či budoucnosti.

Tím se dostáváme k dalšímu prvku díla, a to je úloha času, tedy minulosti-přítomnosti-budoucnosti. Čas však můžeme rozdělit na dvě roviny. První rovinou je čas všeobecný. Dílo se dotýká fiktivní budoucnosti. Spojitost s naší současností (tedy v románě minulostí) vystupuje pouze z několika náznaků, zastoupených především zmiňováním Smut²⁶, či výstavby Západní Stěny: *„Сворачиваю на Первый Успенский тракт. Здесь лес еще повыше нашего: старые, вековые ели. Много они повидали на своем веку. Помнят они, помнят Смуту Красную, помнят Смуту Белую, помнят Смуту Серую, помнят и Возрождение Руси. Помнят и Преображение. Мы в прах распадемся, в миры иные отлетим, а славные ели подмосковные будут стоять да ветвями величавыми покачивать...“*²⁷.

Druhou rovinou je čas příběhu. O minulosti jednotlivých postav se dozvídáme jen minimum informací. Víme, že někdo studoval, že někdo získal statek či kdo kdy byl

²⁶ Smuta – v originále смута, смутное время, česky přeloženo jako Zmatek, je období rozvratu, které nadešlo po smrti cara Ivana IV. Hrozného a jeho syna Fjodora.

²⁷ Сорокин, В.Г.: День опричника. Захаров. Москва, 2009

popraven. Ale samotná historie jednotlivých osob se v díle vůbec nevyskytuje. Do přítomnosti by bylo možné vztáhnout celý zaznamenaný úsek. Budoucnost je zmíněna na konci románu, kdy hlavní postava v alkoholovém opojení přemýšlí o svém údělu a zářné budoucnosti Ruska a opričniny: *„Сто – не сто, а проживу еще. Поживем, поживем. Да и другим дадим пожить. Жизнь горячая, героическая, государственная. Ответственная. Надо служить делу великому. Надобно жить сволочам назло, России на радость... Конь мой белый, по годи... не убегай... куда ты, родимый... куда, бело гривый... сахарный конь мой... живы, ох, живы живы кони, живы люди... все живы покуда... все вся опричина... вся опричина родная. А покуда жива опричина, жива и Россия.“*²⁸

Postav je v textu celá řada. Hlavní postavou je sám vypravěč. Vedlejší postavy jsou nejrůznějších typů, od panovníka, jeho ženy a opričníků, přes jednotlivé šlechtice, úředníky, zástupce kultury i obyčejný lid. Je tak vytvořen široký obraz nového Ruska, kde čtenář může vidět nové pořádky napříč společenskými vrstvami. Ale popisných částí nalezneme v textu jen málo. Spíše se jedná o krátké a útržkovité charakteristiky, které nám nedovolují vytvořit si nějakou ucelenou představu o jejich vzhledu. Zjevné jsou ale Sorokinovy aluze na ruské bohatýry. To je docíleno vypoodobněním opričníků jako lidí obdarovaných téměř bájnou silou. V několika obrazech je zachyceni s monumentálním zevnějškem, budící respekt a úctu. Ještě méně se dovídáme o charakteru a psychice postav. Je možné dokonce říci, že v celé knize nelze nalézt nějaké místo s hlubším vykreslením povahových vlastností. Víme, jak někteří jednají v popisovaném okamžiku, ale již nevíme, jak se chovají běžně, jaký je jejich naturel. Výjimkou mohou být snad opričníci, u nichž si lze domyslet, že jejich chování představené v knize bude přirozeným.

Zvláštní místo, kterého se pouze dotknu, představuje možná spojitost Sorokinova panovníka s J.V.Stalinem. To není ani nic neobvyklého, uvážíme-li, že Sorokin ztvárnil Stalina hned v několika svých dílech (např. Голубое сало). Je tedy pravděpodobné, že Stalin byl jedním z obrazů, ukrytých v postavě panovníka. Nejprůkaznější příklad je s přirovnáním ke slunci. Takto se hovořilo o Stalinovi. Jen připomenu Michalkovův film „Unaveni sluncem“. *„Тakový je Gosudar – на naši radu dá. В том spočívá velikost jeho, велиká простота jeho. Proto také под jeho vedením взрывает земля наша. Сидим се затаjenым dechem. Вáhá slunce наше“*²⁹ Další paralelou je i časté oslovení panovníka батюшка, česky přeloženo jako tatíček. Takto byl titulován i Stalin, ale také ruští carové.

²⁸ День опричника, с. 223

²⁹ Sorokin, V.G.: Den Опричника. Příbram 2009. S.143, 144

Političnost románu je zjevná. Otázkou však zůstává, čím tento román je. Je antiutopií? Jak uvádí Danilkin „трудно квалифицировать День опричника как антиутопию, поскольку те представления о социальных процессах, которые Сорокин проецирует в будущее, не назовешь пессимистическими.“³⁰ Bavliskij podotýká, že román na první pohled působí nejen jako pokus o antiutopii, ale z jiného úhlu pohledu jako pamflet, namířený proti dnešním pořádkům ve společnosti. „Но это типичный для Сорокина языковой «трип», создание сомодостаточной, автономной языковой реальности.“³¹

A jak hodnotí vlastní tvorbu sám autor? Na základě několika interview je možné si vytvořit částečnou představu. Sorokin je především zdrženlivý v určování stylu. V interview v radiu Echo Moskvy polemizuje s moderátorkou o antiutopii svého díla.

Ačkoliv Sorokin oživil ve svém díle opričníky, udělil jim výsadní postavení ve společnosti budoucnosti a jejich obraz vytvořil přímo „očima opričníka“, ve skutečnosti k nim však chová odpor. Avšak bylo by nesprávné Sorokina přiřazovat pouze k historické opričnině. To, co on chce především demonstrovat, je vztah mezi opričninou Ivana Hrozného a všemi dalšími orgány útlaku, které se v Rusku od těch dob vyskytly. „Опричнина больше ФСБ и КГБ. Это старое, мощное, очень русское явление. С XVI века оно, несмотря на то что официально было при Иване Грозном всего в течение десяти лет, сильно повлияло на русское сознание и историю. Все наши карательные органы, да и во многом весь наш институт власти — результат влияния опричнины. Иван Грозный разделил общество на народ и опричных, сделал государство в государстве. Это показало гражданам государства Российского, что они обладают не всеми правами, а все права у опричных. Чтобы быть в безопасности, надо стать опричным, отделиться от народа. Чем у нас на протяжении этих четырех веков чиновники и занимаются. Мне кажется, опричнину, ее пагубность, по-настоящему еще не рассмотрели, не оценили.“³²

2.4. Opričnina

³⁰ Данилкин, Л.: *Владимир Сорокин: День опричника* [online] [cit. 2011-05-28] Dostupné z WWW: <http://www.srkn.ru/criticism/ldanilkin.shtml>

³¹ Бавильский, Д.: *«Мертвые души» на новорусский лад* [online] [cit. 2011-05-28] Dostupné z WWW: <http://www.srkn.ru/criticism/dbavilsky.shtml>

³² Интервью Владимира Сорокина в газете «Московский комсомолец» [cit. 2011-07-16] Dostupné z WWW: <http://sorokin-news.livejournal.com/34442.html>

V této části své práce bych se chtěl dotknout ještě jednoho zásadního bodu díla, a to pojmu opričniny. Tento pojem, tato historická realie, prostupuje celým dílem, ačkoli je zastoupena pouze jejími příslušníky – opričníky. Sorokin v textu představil „novou“ opričninu, přesněji „nové opričníky“, ale pro úplnou představu bych měl v krátkosti zmínit, co to vůbec opričnina byla, kdy existovala, jaké byly její důsledky a jak je vnímána dnes.

Opričnina je v těsné spojitosti s dobou vlády Ivana IV. Hrozného. Po poměrně drsném dětství, kdy za nezletilého vládl bojarská rada ustanovená jeho otcem, a kdy docházelo k nejrůznějším spiknutím a soupeřením mezi silnými bojarskými rody. Ivan IV. tomu přihlížel a tyto boje se mu vryly do paměti. Ke korunovaci Ivana došlo 16. ledna 1547, kdy po bohoslužbě v Uspenském chrámu mu byla na hlavu vložena metropolitou Makarijem Monomachova čapka.³³ Během svého panování Ivan Hrozný podnikl několik válečných tažení, během nichž připojil Kazaň a Astrachaň. A rovněž rozpoutal tzv. livonskou válku. Tyto výboje předznamenovaly budoucí vývoj země a cíle panovníků, kteří po něm nastoupili na ruský trůn. Tím je především Petr I. a Kateřina II. Ale těmto kapitolám ruských dějin se chci vyhnout. Pro naši práci je důležitá opričnina.

Na začátku prosince 1564 odjel car Ivan IV. nečekaně s celou rodinou, služebnictvem, pokladnou, úředníky a věrnými bojary z Moskvy. Jeho časově náročná cesta skončila v Alexandrově Slobodě. Pro většinu nezasvěcených Moskvanů to bylo naprosto nečekané. Až 3. ledna přijeli carovi poslové do Moskvy s dopisy od cara. Jeden byl určen metropolitovi Afanasii, další byl předčítán měšťanům. V dopisech Ivan obviňuje bojary, duchovní i své služebnictvo ze zrady a vyčítá jim různá příkoří. Ale zároveň sděluje, že se na Moskvany nezlobí. Kvůli těmto okolnostem tedy opouští říši. V nastalém zmatku, ze strachu, že země zůstane bez Bohem korunovaného cara, se vypravilo poselstvo uprosit cara, aby se vrátil na trůn. Ten svolil s tím, že bez milosti ztrestá všechny zrádce.³⁴

Krátce po svém příjezdu Ivan vydal dekret o zavedení opričniny, který byl předložen ke schválení zemskému sněmu. Zároveň ustanovil i zvláštní osobní stráž, která se svým počtem podobala spíše malé armádě. Říše se tak měla rozdělit na dvě části opričninu a zemštinu.³⁵ Opričnina byla zvláštním územím, které nyní patřilo výhradně carovi; do osobního vlastnictví převzal mnoho měst (např. Možajsk, Vjazmu, Suzdal, Jurjev, Vologdu a další) a některé moskevské ulice. Majitelům dvorů, kteří se ocitli v opričnině, byly dány náhradou pozemky v zemštině. Zemština zůstala dále pod tradiční správou bojarů.³⁶ Po

³³ Скрынников, Р.: *Великий государь Иоанн Васильевич Грозный*. Смоленск. 1998. С.103

³⁴ Karamzin, N.M.: *Образы з dějin říše ruské I*. Praha, 1984. S. 321-324

³⁵ Serczyk, W.: *Ivan IV. Hrozný: Car vši Rusi a stvořitel samoděržaví*. Praha 2004. S.79

³⁶ Karamzin, N.M.: *Образы з dějin říše ruské I*. Praha, 1984. S. 325

zřízení těchto nových pořádků začal car se svými dlouho zamýšlenými tresty zrádcům. O život přišlo velké množství bojarů. Ty, kteří toto první běsnění Ivana přežili, čekaly velmi nejisté roky. Teror, který zakoušely vyšší vrstvy, především bojaři, jejich rodiny, dvořané, úředníci a duchovenstvo, byl do té doby nevídaný. Čestné tresty jako vysídlení byly nahrazeny mučením, popravami, zabíráním majetku. Během zimy 1565-1566 bylo, jak uvádí Serczyk, vysídleno více jak 11 000 lidí.³⁷ Svou politikou Ivan IV. stále více oslaboval staré a vlivné rody údělných knížat, až se mu je podařilo de facto zlikvidovat.

Další eskalací carovy likvidační kampaně bylo napadení a zrušení Novgorodu a vyvraždění jeho obyvatel v lednu 1570. Krvavé řeži, které unikla jen hrstka lidí, podlehl 25 000 – 40 000 lidí.³⁸ Veškerá velikost a význam města nabytý slavnou historií byl již nadobro ztracen.

Kromě represálií, které byly spáchány na přímý rozkaz cara, bych měl ještě zmínit samotné opričníky. Podle Serczyka je dosti pravděpodobné, že se nejednalo jen o zástupce společenské spodiny, ale původem spíše šlechtice, avšak z nevýznamných rodů.³⁹ V Ivanově radě byli nyní, mj. Alexej Basmanov, Maljuta Skuratov či kníže Afanasij Vjazemskij. Jak píše Karamzin: „Předvolávali si mladé bojarské družníky, vyhlášené nikoli ušlechtilými vlastnostmi, ale takřečenou řízností, mravní otrlostí, tím, že se neštíteli ničeho.“⁴⁰ Zvláště Maljuta Skuratov vynikal naprostou bezcitností a téměř psychopatologickou úchylkou, neboť se sám osobně podílel na těch největších zvěrestev. Opričníci dostali přezdívky „d'áblovci“⁴¹ a opričnina – „neproniknutelné temno“⁴²

Ale už po tažení na Novgorod se nad opričninou začínají stahovat mračna. Během opričnického běsnění Rusko stále více strádalo. Mnoho rolníků opustilo svou půdu nebo bylo povražděno či odvečeno opričníky. Ale brzy se ukazuje, že ochránci pořádku v zemi neplní svou funkci. Při svých výpadech se v roce 1571 dostávají Krymští Tataři až k Moskvě, která pak následně podléhá ničujícímu účinku požáru. Carův hněv padá už i na opričninu. Mnozí opričníci neuniknou hrdelním trestům. V roce 1572 car opričninu ruší. Tedy jak tvrdí Karamzin, její formální část. Opričníci se začlenili mezi dvořany, vojáky a státní činovníky.⁴³ Represivní politika však nadále pokračovala, a to až do konce Ivanova života.

³⁷ Serczyk, W.: *Ivan IV. Hrozný: Car vši Rusi a stvořitel samoděržaví*. Praha 2004. S.82

³⁸ Tamtéž. S. 86

³⁹ Tamtéž. S. 90

⁴⁰ Karamzin, N.M.: *Obrazy z dějin říše ruské I*. Praha, 1984. S. 327

⁴¹ Tamtéž. S. 328

⁴² Serczyk, W.: *Ivan IV. Hrozný: Car vši Rusi a stvořitel samoděržaví*. Praha 2004. S. 96

⁴³ Karamzin, N.M.: *Obrazy z dějin říše ruské I*. Praha, 1984. S. 356

Slovo *опричина* bylo známé už před jeho použitím Ivanem Hrozným. Ve 14. a 15. století označovalo vlastní majetek, včetně měst a půdy, určený členům velkoknížecí rodiny, nejčastěji ženám.⁴⁴ Výraz je odvozen od zastaralé předložky *опричь* – česky *kromě* nebo *odděleně, zvlášť*.

Sorokinova *opričina* je v mnoha ohledech zmodernizovaná, přesto její základy se nijak neliší od té, která byla zřízena za Ivana Hrozného.

Sorokin využívá prakticky všechny znaky *opričiny*. Mimo vzhledu, který se příliš neliší od Karamzinových popisů, je shodné především chování *opričníků*. Přestože jsou nazíráni jedním z nich, jejich brutalita a neštítění se ničeho odpovídá obrazům, předkládaným historiky. Zvláštní úlohu má v textu vztah mezi *opričníky* a panovníkem, neboť oni jsou jeho nejbližší a nejvěrnější. Zajímavým prvkem je také hostina, kde jsou obzvláště dobře vykresleny vztahy a hierarchie mezi *opričníky*. Není nic udivujícího, že se v díle objevuje červený kohout, mučení, popravy a zabírání statků. Neodmyslitelné znaky *opričníků*, psí hlava a koště, rovněž nebyly opomenuty, jen už nejsou uvázané u sedla koně. Jejich nové místo je na nárazníku a kufru rudého mercedesu. Tato rehabilitovaná kasta je v nové době – obdobně jako v historii – nenáviděnou a zhýralou.

Avšak Sorokin se nesoustřeďuje jen na implantaci ivanovské doby do nových kontextů. On svou *opričinu* obohacuje. Tímto obohacením je v textu často vyskytující se heslo „Слово и дело“ („Slovo a Dílo“), které do doby Ivana Hrozného nespadá, ale začalo se používat až za Petra Velikého. Mimo to jsou „noví“ *opričníci* studováni. Jejich kratochvílí je užívání drog a rituálem se stalo homosexuální obcování.

Sorokin však není jediným autorem, který zvolil tuto historickou reálii za téma svého díla. Jedním z významných ruských autorů, kteří se pohnutou ruskou historií z doby Ivana Hrozného zabývali, byl A.K.Tolstoj. Svůj historický román „Kníže Stříbrný“ zasadil do období *opričiny*, doby hrůzovlády cara Ivana IV. Přestože se obě knihy od sebe diametrálně liší, a to at' již stylem, syžetem nebo koncepcí autora, je možné v obou dílech nalézt paralely. Nejnapadnější jsou okamžiky *opričnického* hodování, kde oba autoři vytvářejí téměř totožný obraz. U knížete stříbrného se jedná o skutečnou přítomnost cara Ivana IV., Sorokinův Gosudar je přítomen pouze prostřednictvím komunikačního zařízení. Rovněž při obou událostech se oba panovníci obrací na své *opričníky* s žádostí o radu. Jisté je, že A. K. Tolstoj

⁴⁴ *Советская историческая энциклопедия*. — М.: Советская энциклопедия . Под ред. Е. М. Жукова. 1973—1982 [online]. [cit. 2011-07-22] Dostupné z WWW: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/sie/12633/%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D0%B0>

přistupoval k tématu s cílem co nejdříve zachycení historických událostí. V. Sorokin si historická fakta volně zasazuje do zcela nových a neobvyklých kontextů a situací, čímž dosahuje ztvárnění onoho bizarního světa budoucnosti „Ruska“.

2. Analýza vybraných historických termínů a reálií

V této analytické části se budu zabývat analýzou vybraných historických termínů a reálií, které se vyskytují v románu „Den opričníka“. Jak jsem již zmínil v předešlé části, v Sorokinově díle se vyskytuje značné množství termínů, pojmů a reálií, které mají specifickou funkci v textu. Sorokin tyto historické pojmy zasazuje do zcela nových kontextů. Na mnoha místech dochází k prolnutí světa 16.století s nedalekou ruskou budoucností 21. století. Před čtenářem je tak vytvořen zvláštní obraz „nového“ a zároveň „starého“ Ruska. Ve větách ožívají mnohdy již zastaralá až archaická slova, jejichž význam už mizí v minulosti.

Zaměřil jsem se tedy na několik zásadních slov, která byla podrobena analýze. Slova byla vybrána nejen s ohledem na jejich bezprostřední vztah k ruské historii (především 16.stol.), ale důraz byl kladen i na jejich přeložitelnost do českého jazyka, a tudíž s ohledem na českého čtenáře. Pro naši analýzu byla zvolena slova: *дьяк, приказ, скоморох, смута, стрелец, челобитная, ярлык, государь, калики перехожие, соборность, столбовой, трактир, домострой, гусяр, лик, трапеза*. Většina těchto slov se vztahuje k době Ivana Hrozného a potažmo i k opričnině. Výjimkou je slovo *батя*, které se sice explicitně k této době nevztahuje, ale bylo zařazeno pro jeho zvláštní úlohu v textu a obtížnost při překladu do češtiny.

U analýzy všech výše jmenovaných termínů bylo dodrženo jedno schéma. Při práci je využito množství výkladových, encyklopedických, filozofických a etymologických slovníků s cílem co nejúplnějšího obrazu daného výrazu. Termín je nejprve gramaticky zařazen, poté jsou představeny jeho možné významy, dále jeho etymologie. Poté je stručně zmíněna historie, která se s daným výrazem či reálií pojí. Následně je provedeno vyhledání slova v textu románu a určen kontext, aby bylo možné zjistit záměr použití slova v textu. Poslední částí je porovnání výrazu s českým překladem a zvážení vhodnosti a přiměřenosti českých ekvivalentů, popřípadě navržení alternativních řešení.

3.1. Батя

Se slovem *Батя* se setkáváme napříč celým Sorokinovým románem. Hlavní postava příběhu, Andrej Danilovič Pařez, toto označení používá při oslovení svého nadřízeného „opřičniny“. Abychom mohli lépe pochopit Sorokinův záměr při užití tohoto specifického termínu, musíme se pokusit rozkrýt etymologii, historii i význam slova.

БАТЯ, —и, muž. rod;⁴⁵ výraz pro označení rodiče, otce; další tvary a možné modifikace tohoto termínu jsou v ruském jazyce *батька, батько; бачка, бачкя, батюш, батюшка; тятя, тятенька, тятька; батенька, батеня атя, атенька, атька*⁴⁶. V minulosti se používalo při oslovení spolubesedníka mužského pohlaví nebo jako uctivé oslovení pravoslavného duchovního⁴⁷. Příbuzná slova je možné najít ve většině slovanských jazyků, ačkoliv se často jedná o slova archaická a velmi okrajová: ukrajinsky *батьо, батько*, bělorusky *баця*, bulharsky *баца*, česky *bát'a* "bratr, příbuzný, přítel", moravsky *bát'a* "strýc"⁴⁸.

Dřívější pokusy pohlížet na toto slovo jako na slovo přejaté z maďarského *batya* (ve významu starší bratr, strýc) byly zavrhnuty Bernekerem, který považuje dané slovo za zkrácenou formu slova *bratr(ъ)* "брат".⁴⁹ Ke změně došlo v důsledku mezislabičné disimilace – *bratr(ъ) > batr(ъ) > bat(ъ)*⁵⁰.

Jak jsme již na začátku zmínili, Sorokin tuto jazykovou jednotku používá při označení velitele opřičniny. Autorovým záměrem, zcela očividně, je vzbudit u čtenáře obraz patriarchální hierarchie v opřičnické společnosti. Přesto je toto oslovení citově zabarvené a jasně vyjadřuje specifický vztah podřízených „opřičníků“ ke svému představenému. Vztah není jednoduché charakterizovat, *батя* akcentuje jakýsi vztah dětí a otce, kterému jsou tyto „opřičné děti“ plně podřízené, drží ho v bezmezném úctě a v naprosté důvěře v jeho úsudek. Nicméně vztah je založen vždy na vzájemnosti a je tedy nutné se dotknout i vztahu *бату* ke svým podřízeným „dětem“. V románě nad opřičníky drží ochranou ruku, snaží se je vychovávat a mravně kultivovat, ale zároveň je z textu zřejmý i jistý respekt ke svým

⁴⁵ Лопатина, В.В.: *Орфографический словарь русского языка*. Москва, 1991. С.28

⁴⁶ Даль, В.И.: *Толковый словарь живого великорусского языка В.И. Даля*. С.П.- Москва, 1912. Т.1. С.137

⁴⁷ Черных, П.Я.: *Историко-этимологический словарь современного русского языка*. Москва 1994, с. 79

⁴⁸ Фасмер, М.: *Этимологический словарь русского языка*. Москва 2005, т. 1, с. 135

⁴⁹ Тамtéž

⁵⁰ Черных, П.Я.: *Историко-этимологический словарь современного русского языка*. Москва 1994, с. 79

„svěřencům“, jejichž názorů si váží a dává možnost projevit se i těm nejmladším „opričníkům“.

Český překladatel užil při převodu ruského díla, podle našeho názoru, poněkud problematické slovo „táta“⁵¹. Problematickým toto slovo vidíme především z hlediska ne zcela totožných asociací, které toto slovo vyvolává u českého čtenáře. Slovo „táta“, na rozdíl od ruského „ба́тя“, neobsahuje širší sémantickou základnu (včetně potenciálního ironického oslovení jakéhokoliv muže v ruském argotu⁵²). Zjednodušeně můžeme říci, že toto slovo se v češtině chová obyčejně a nepříliš dobře vystihuje patriarchální hierarchičnost opričniny a tedy i atypičnost, která je v originálu patrná. Za zmínku stojí i slovenská verze románu⁵³, kterou uvádíme pro srovnání, neboť slovenština je českému jazyku nejbližší a v řadě případů se překladatelé potýkají se stejnými problémy. Ve slovenském překladu autor užívá označení *baťko*, které působí v textu sice exotičtěji a poněkud celé vyznění posouvá, nicméně udržuje určitý přídech netypičnosti, netradičnosti, který Sorokinův styl lépe reprezentuje.

3.2. Домострой

Jedním z nejprůkaznějších historizmů použitých v románu „Den opričníka“ je *домострой*. Tento termín, který odkazuje do dob 16. století, je efektivním autorovým odkazem k ruské historii, či spíše historii Moskevské Rusi⁵⁴. Ačkoliv se vyskytuje v celém textu pouze jednou, pomáhá utvářet atmosféru díla. *Домострой* je významný i proto, že současnému čtenáři, a to nejen českému, je tato unikátní ruská realie v podstatě neznámá. Přestože není možné tvrdit, že by výskyt tohoto termínu měl v textu zcela zásadní roli, spolu s jinými historizmy však doplňuje specifický obraz díla.

ДОМОСТРОЙ – я, m.r., jehož výkladový slovník Ožegova definuje: 1) jako přísný patriarchální a rigidní rodinný způsob života; 2) nebo zastarale jako dobrý hospodář a ustanovitel pořádku v domácnosti.⁵⁵ První význam se vztahuje k památce ruského písemnictví 16.století, souboru pravidel a instrukcí pro všední život občanů ruského státu, který v sobě

⁵¹ Den opričníka

⁵² Елистратов, В.С.: *Словарь русского арго* (материалы 1980-1990-х гг.). Москва 2000, с.29

⁵³ Sorokin, V.: *Opričnikov deň*. Kalligram Bratislava, 2008 - překlad: Ján Štrasser.

⁵⁴ O Moskevské Rusi či Moskevském knížectví je možné hovořit až do vlády Ivana IV. Hrozného, kdy dochází ke korunovaci Ivana na cara vši Rusi a stát se začíná nazývat carstvím.

⁵⁵ *Толковый словарь Ожегова*. С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. 1949-1992. Москва, 1993. с.171

odráží přísné principy patriarchálního života.⁵⁶ Tyto principy vyžadovaly bezpodmínečné podřízení se hlavě rodiny. Etymologie slova je odvoditelná. Slovo je tvořeno dvěma částmi – *домо* a *строю* – tedy indoevropský kořen *дом* odkazuje k domu, ale i domácnosti a životu v ní, kořen *строю* – zase k budování, vytváření, zakládání. Již z názvu souboru pravidel je tedy patrné, k čemu se vztahují. Sorokin zjevně odkazuje k onomu souboru pravidel a pouček, nejen rodinného života.

Pro lepší pochopení významu této reálie bude nutné podniknout menší exkurz do historie a demonstrovat tak specifčnost a důležitost *домострое* pro Rus šestnáctého století i století pozdější.

Historici se dosud nemohou shodnout na autorství *домострое*. Část usuzuje, že text je výsledkem dlouhodobého kolektivního díla, započatého již v 15. století v Novgorodě⁵⁷, zejména A.S.Orlov a D.V.Kolesov. Druhá část, např. A.V.Michajlov, A.I.Sobolevskij, přisuzuje sestavení sbírky protopopu Blagověščenského kláštera v Moskvě a zpovědníku Ivana Hrozného Silvestrovi.⁵⁸

V textu se výraz nachází pouze v jednom případě. Dokonce mu není věnováno dostatečně viditelné místo, neboť je zahrnut do celkem dlouhého výčtu, takže si jej čtenář ani nemusí při prvním čtení všimnout. Přesto tato zdánlivá nedůležitost výrazu je opravdu zdánlivou. Abychom mohli určit úlohu termínu v díle, uvedeme část textu: „*Вот вы, анохи мои свет-дорогие, думаете, ради чего Стену строили, ради чего огораживались, ради чего паспорта заграничные жгли, ради чего сословия ввели, ради чего умные машины на кириллицу переименовали? Ради прибытка? Ради порядка? Ради покоя? Ради домостроя? Ради строительства большого и хорошего? Ради домов хороших?*“⁵⁹ Vedle *домострое* jsou umístěny *прибыток, порядок, дома хорошие, строительство большое*. Mluvčí hovoří o tom, čeho bylo po změně „režimu“ dosaženo. *Домострой* tedy není samotný název písemného dokumentu, respektive souboru pravidel, ale onen přísný patriarchální způsob života, který z něho vychází.

Tato skutečnost usnadňuje práci překladateli, který nemusí hledat ekvivalent k názvu zcela jedinečné písemné památky, ale může se zaměřit na přeložení významu rodinného života. V českém překladu byl *домострой* přeložen takto: „...*Kvůli zisku? Kvůli pořádku?*

⁵⁶ Большой Энциклопедический словарь. 2000. [online], [cit. 2011-05-22] Dostupné z WWW: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/122458>

⁵⁷ Novgorod je město nacházející na západ od Moskvy. Do roku 1478 bylo město součástí suverénního státního útvaru, tzv. Novgorodské republiky, poté bylo připojeno k Moskevskému knížectví (Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона)

⁵⁸ Домострой [cit. 2011-05-22] Dostupné z WWW: <http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/DOMOSTRO.html>

⁵⁹ День опричника, с. 211

*Квůli klidu? Квůli řádu života tradičnímu v našich domech? Nebo snad kvůli výstavbě velké a bohaté?.....*⁶⁰. Jedno slovo tak bylo přeloženo dlouhým obratem *řád života tradiční v našich domech*. Tento překlad je však velmi těžkopádný a není jasné, jaký je tradiční život v jejich domech. Možnou variantou by mohl být *patriarchální způsob života*. Ačkoli toto řešení ochuzuje originální termín, přesto podává alespoň částečný obraz o míněném způsobu života. Přesto však je zřejmé, že jakýkoli překlad bude vždy výrazně ochuzující, protože v češtině neexistuje obdobný ekvivalent ke slovu *домострой*. Podle mého názoru by měl být opět termín ponechán a přeložen jako *domostroj* s příslušným poznámkovým aparátem.

3.3. Дьяк

Slovo *дьяк* se četně vyskytuje v románu. Na rozdíl od jiných uváděných termínů toto slovo nese v textu poměrně jednoznačný význam. Tato lexikální jednotka je pro nás zajímavá především kvůli značně diferencovaným analogům, jež použil při svém převodu do češtiny překladatel.

ДЬЯК, - а, muž. rod; je výraz pro označení úředníka v dobách staré Rusi⁶¹. Дьяkové přesněji zastávali funkce písařů nebo vedoucích kanceláří různých správních úřadů (*приказы*) v Rusku do 18.století⁶². Jako podtyp se někdy uvádí *певчий дьяк* – ruský sborový pěvec u dvora nebo u úřadu patriarchy⁶³. Tato realie se doposud zachovala např. u Karpatorosů (pravoslavných či řeckokatolických věřících Karpatského areálu), kdy d'jak je vůdčím pěvcem (předzpěvovatelem) v oblastech, pro něž při liturgii není typický sborový zpěv, nýbrž tzv. prostopinije. Druhým významem, se kterým se slovo *дьяк* pojí, je nižší duchovní v pravoslavné církvi. V tomto případě se však jedná o variantu více rozšířeného slova *дьякон*.⁶⁴ Další možné modifikace tohoto slova s příbuzným nebo podobným významem jsou *дьячий* (příd.jm.), *подьячий*, *дьячиха* (manželka d'jaka), *дьячок* (zdrobnělina).⁶⁵

⁶⁰ Den opričníka, s. 167

⁶¹ Ушаков, Д.Н.: *Толковый словарь русского языка*. Москва 1935-1940. Т.1. с. 476

⁶² *Советский энциклопедический словарь*. Главный ред. А.М. Проходилов. Москва 1989, с. 423

⁶³ *Большой толковый словарь русского языка*, Гл. ред. С. А. Кузнецов. Первое издание: СПб.: Норинт, 1998. С.62

⁶⁴ Черных, П.Я.: *Историко-этимологический словарь современного русского языка*. Москва 1994, с.278/279

⁶⁵ Тамtéž

Výraz *дьяк* má původ v řeckém slově *diákonos* - *služebník*, odkud přešlo do církevní slovanštiny v době christianizace⁶⁶. Svůj původní řecký význam si toto slovo uchovalo v téměř nezměněné podobě. Jak jsem již zmiňoval, toto slovo je blízké slovu *дьякон*, které je svojí strukturou blíže původnímu řeckému termínu. Významově sice rozdíl mezi *дьякон* a *дьяк* existuje, ale jejich vazba je patrná.

Sorokin používá tento termín jako stylizační prostředek odkazující na historické prostředí 16. století. *Дьяк* vystupuje jako úředník na nejrůznějších stupních státní správy. Překlad do češtiny však nevyznívá natolik jednoznačně a homogenně. Český překladatel užívá hned několik různých variant: „*Без думских дьяков не войдете, душегубы!*“⁶⁷ Při převodu této věty bylo použito slovo *diákon z dumy*⁶⁸. V tomto případě se setkáváme s poněkud sporným překladem, neboť slovo *diákon* je v českém prostředí spojováno nejčastěji s hodností duchovního a tradičně se využívá jako ekvivalent pro slovo *дьякон*.

„...*Оживает голос старого дьяка из Посольского Приказа*“⁶⁹
V této větě bylo v českém překladu užito slovo *starý adjunkt*⁷⁰. To svojí sémantikou však příliš nekoresponduje s ruským výrazem, neboť slovo *adjunkt* bylo sice dříve označením pro úředníka, ale pro podřízeného⁷¹, na nižší úrovni hierarchie, což z originálu nevyplývá. Mimo to je výraz *adjunkt* problematický pro svou dnešní archaičnost, která se však s archaičností *дьяка* neshoduje, nejedná se o žádný významný historický termín, který by se podobal *d'jakovi*. Pro mnoho českých čtenářů je dnes podle mého názoru nesrozumitelný.

Jako třetí příklad varianty překladu jednoho slova uvádím: „*А там уже сидят-ждут-пождут: дьяк из Таможенного Приказа, подьячий оттуда же...*“⁷²
V české verzi se setkáme s překladem: „*А там už oni sedí – čekají-vyčkávají: sekretář z Celní kanceláře, písař, dva z Pojišťovací komory, ...*“⁷³. Překladatel jde s českými výrazy *sekretář* a *písař*, které použil, dále než Sorokin, neboť relativně neutrální výraz *дьяк* nahrazuje více konkrétními a sémanticky zabarvenými ekvivalenty. V dané situaci se však tento postup jeví jako opodstatnělý a nijak nenarušuje a neposunuje obsahovou strukturu díla.

Jak je tedy zřejmé, problematika převodu zdánlivě nenápadného slova může být velmi náročná a vyžaduje od překladatele značnou dávku invence. Na druhou stranu je však třeba zmínit, že z překladatelské tradice je vžitý termín *d'jak*, který v sobě nese daleko větší míru

⁶⁶ Тамтѣж

⁶⁷ День опричника, с. 19

⁶⁸ День опричника, с. 18

⁶⁹ День опричника, с. 6

⁷⁰ День опричника, с. 8

⁷¹ *Akademický slovník cizích slov*. V. Petrářková, J. Kraus. Praha 2000. S.22

⁷² День опричника, с. 124

⁷³ День опричника, с. 101

exotičnosti i tajemnosti a pro daný text, který naráží na ruskou historii, by byl vhodný. Samozřejmě, že *d'jak* není slovem, které by bylo dnešnímu čtenáři příliš známé, nicméně s vysvětlující poznámkou v českém překladu by došlo k výraznému ulehčení při práci s tímto hojně se v románě vyskytujícím výrazem.

3.4. Государь

S lexikální jednotkou *государь* a jejími formami se čtenář setkává téměř na každé stránce románu. Četnost jeho výskytu odpovídá úloze, kterou jím označovaná osoba má v celém příběhu. Zaměříme se především na genezi tohoto výrazu v ruské historii a jeho překlad. Toto slovo zahrnuji do seznamu především proto, že mu Sorokin přidelil specifickou funkci v textu a zároveň pro překlad tohoto termínu.

ГОСУДАРЬ, - я, muž. rod; je označení pro cara, imperátora nebo zastaralá forma zdvořilého oslovení výše postaveného muže nebo nejstaršího člena rodiny⁷⁴, která se dnes nepoužívá.⁷⁵ Kromě něj se také používaly hovorové formy *осударь* nebo *сударь*, které vznikly zkracováním. Běžně se také používá přechýlená forma *государыня*, a to jak pro manželku panovníka, tak i pro samotnou panovnici. V dávné minulosti se používala i oslovení *государич* a *государышня*⁷⁶ pro oslovení dětí panovníka, ta jsou v současnosti již mrtvá. Ze stejného základu jako *государь* vznikly výrazy *господин* a *господь*⁷⁷. Výraz vznikl z *господарь*. Stejná slova je možné nalézt ve všech slovanských jazycích. V češtině je téměř totožným slovem po lexikální stránce slovo hospodář.⁷⁸ Jakobson položil otázku, týkající se možnosti převzetí ruského slova z českého.⁷⁹ Slovo vzešlo z indoevropského základu, který znamenal pána domu.⁸⁰

Zajímavý je vývoj tohoto slova. Původně se tak nazýval hospodář, který spravoval svůj majetek a poddané. Termíny *господин*, *господарь* a *государь* byly v nejstarších dobách synonymní, což je zachyceno v písemných památkách dochovaných ze Pskova, Novgorodu a

⁷⁴ *Большой толковый словарь русского языка*. Гл. ред. С. А. Кузнецов. Первое издание: СПб.: Норинт, 1998. С.223.

⁷⁵ Ефремова, Т.Ф.: *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*. 2-е изд. Москва, 2001. Т.1. С.332

⁷⁶ Даль, В.И.: *Толковый словарь живого великорусского языка В.И. Даля*. С.П.- Москва, 1912. Т.1. С. 979

⁷⁷ Фасмер, М.: *Этимологический словарь русского языка*. Москва 2005, т.1 ,с.448.

⁷⁸ Тамtéž s.446

⁷⁹ Jakobson, R.: *New Slavic Etymological Dictionaries*. In *Slavic Word*, no.1; New York, 1952, str. 390.

⁸⁰ Rejzek, J.: *Český etymologický slovník*. Leda. Praha 2004

Moskevské Rusi⁸¹. Později bylo nahrazeno slovem боярин. Nicméně původní význam nalezneme v neutrálním oslovení „*милостивый государь*“. V polovině 14.století se začíná objevovat termín i v politické úloze. Tento jev je vcelku přirozený, neboť velkoknížata byla movitými vlastníky a hospodáři. Postupně tak níže postavená šlechta začíná takto oslovovat majetná a mocná velkoknížata. Titul začíná poprvé používat moskevský velkokníže Ivan III,⁸² ačkoliv v této době není ještě všeobecně přijímán. Postupem času se *государь* začíná stávat titulem pro panovníka, což právně kodifikuje až Petr I.⁸³

Používání oslovení se nakonec ustálilo i v etiketě. Titul se používal před hodností (např. Государь Император, Государь Великий князь), pokud se oslovovalo vlastním jménem, slovo nahradilo hodnost (např. Государь Александр I.). V druhé polovině 19.století bylo ustálené přidávat k oslovení ještě *всемилостивый*, jehož podoba se odlišovala podle postavení, např. car se oslovoval v ústní i písemné podobě *Всемилостивейший Государь*, velkokníže *Милостивейший Государь*, jiné vážené osoby *Милостивый Государь*.⁸⁴

Jak jsem již předeslal, Sorokin ve svém románu nesčetněkrát užívá historizmu *государь*. Zcela tak nahradil jiné možné ruské ekvivalenty pro označení ruského panovníka jako je *царь* nebo *император*. *Государь* tak přebírá veškeré zástupné funkce pro vladaře v románu. Tato jednota se jeví až obdivuhodnou. Stejným způsobem je postupováno při zmiňování panovnice.

Překladatel postupoval ve své práci obdobným způsobem. I on se rozhodl uplatnit pouze jeden výraz pro přeložení slova *государь*. Tato jednota je pozitivní, neboť respektuje původní záměr autora. Kdyby však použil více ekvivalentů pro překlad, domníváme se, že by k výraznému narušení textu nedošlo. Problematickým je ale překladatelovo řešení daného slova. Převodem slova *государь* výrazem *gosudar* vniká problém při čtenářově recepci. Slovo *gosudar* se v češtině nevyskytuje; mj. je prakticky nesrozumitelné. Tak vzniká u čtenáře dojem, že ono slovo je nějak výrazně specifické a velmi důležité pro text. Vytváří se tak zcela zbytečně zdánlivě nepřeložitelná realie, neboť proč by překladatel postupoval takovýmto způsobem, kdyby to nebylo podstatné. Možností se nabízí hned několik. Pro přeložení bylo možné použít neutrální a odpovídající slovo *panovník*, případně zabarvené *vladař*. Pokud

⁸¹ Je myšlena Moskevská Rus před připojením Pskovu a Novgorodu.

⁸² Byla to reakce na situaci po pádu Konstantinopole – nacionálně-religiózní sebeuvědomění, kdy Moskva logicky převzala pomyslnou úlohu ochránkyně pravé víry (pravoslaví), - (*Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона*)

⁸³ *Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона*. [online], [cit. 2011-04-24] Dostupné z WWW: http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/33566/%D0%B3%D1%83%D1%81%D0%BB%D1%8F%D1%80

⁸⁴ Даль, В.И.: *Толковый словарь живого великорусского языка В.И. Даля*. С.П.- Москва, 1912. Т.1. С.995

bychom však chtěli zachovat netypičnost až exotičnost, mohl být použit v češtině se vyskytující výraz *car*. V případě oslovení také existuje několik možností, např. tradiční oslovení pro vládce „*Vaše Výsosti*“.

V případě překladu výrazu *государыня*, postupuje překladatel jinak. Volí různé ekvivalenty: *gosudarka, panovnice, paní má*. „*Еду по Москве, Государыня*“. „*Простите, Государыня, только что прилетел*“....⁸⁵ „*По Москвѣ зровна jedu, Gosudarko*.“ přeloženo: „*Odpust'ite, paní má, sotva jsem přiletěl*.“⁸⁶ Dalším příkladem je „*Государыня, это горстка злбствующих отщепенцев*“⁸⁷, přeložená: „*Panovnice má, ale to je jen pouhá hrstka odštěpenců zlolajných*...“⁸⁸ Bohužel opět počestěná varianta ruského termínu *gosudarka* je nesrozumitelná.

Výjimkou v použití termínu *государь* nebo jeho přechýlené formy je následující úryvek textu: „*Здесь все равны – и смерд и столбовой, и опричник и приказной. Кулак – сам себе государь*.“⁸⁹ Česky byly věty přeloženy: „*Ted' jsou si všichni rovni – pán i kmán, urozený i pacholek. Pěst je sama sobě panovnicí*.“⁹⁰ Překladatel podřídil ženskému rodu slova *pěst* i sponu přísudku – *panovnicí*, což je syntakticky správně. Přestože dané řešení respektuje originál, podle mého názoru by mohla být použita varianta: *Pěst je sama sobě pánem*, která se mi jeví jako více českou.

3.5. Гуслияр

Dalším příkladem ruské historické reálie je *гуслияр*. Opět se jedná o výraz řídce zastoupený v textu. Přesto jde o jeden z nejtypičtějších pilířů ruské lidové tvorby, hudby a kultury. Je proto nezbytné, abychom mu udělili dostatečnou pozornost a pomohli odhalit potenciál, který slovo *гуслияр* v sobě skrývá. Zaměříme se především na historicko-kulturní aspekt této ruské reálie.

ГУСЛЯР, - a, muž .rod; je slovo označující činitele nějakého procesu, což je patrné ze slovanské přípony podstatných jmen – ar -, která tvoří tzv. jména činitelská. Slovo *гуслияр* má dva významy: 1) hudebník hrající na nástroj *гусли*; 2) lidový pěvec, který se doprovází

⁸⁵ День опричника, с. 154

⁸⁶ День опричника, с. 124

⁸⁷ День опричника, с. 167

⁸⁸ День опричника, с. 133

⁸⁹ День опричника, с. 21

⁹⁰ День опричника, с. 20

hrou na nástroj *гусли*.⁹¹ Pro další pochopení specifík tohoto slova bude nutné analyzovat slovo, z něhož *гусяр* vzniklo, tedy *гусли*. Ty souvisejí se slovesem *гудеть*, které označuje hru na *гусли*; zajímavé je, že stejného původu je i české slovo housi (hrát na housle) i nástroj housle. Rovněž v mnoha jiných evropských jazycích se vyskytují slova s podobným základem, označující podobné strunné hudební nástroje.⁹² Slova tedy vznikla ze společného základu, který pravděpodobně znamenal určitý zvuk vyluzovaný nástrojem.

Pro plné uchopení specifík nástroje *гусли* bude nutné absolvovat malý exkurz do historicko-hudební oblasti. *Гусли* jsou strunný drnkací hudební nástroj, který je podobný řecké kytharis (typ liry), z níž se možná i vyvinuly. Počet strun se pohybuje v závislosti na druhu nástroje, regionu a období, v kterém byl vyroben, tj. od 5 do 30. Mohou být křídlového nebo oválného tvaru. Na křídlové se nejčastěji hraje drnkáním prstů jedné ruky po všech strunách a druhou rukou se tiší nežádoucí tóny.⁹³

V románu se vyskytují *гусяры* dvakrát. V jeho příběhu však neplní funkci lidových hudebníků a pěvců, ale jsou v novém společenském pořádku vyzdviženi jakožto národní klenot, který pořádá v Moskvě koncerty („..., *Муромские гусяры дадут два концерта в Белокаменной, ...*“⁹⁴). Překladatel použil pro převod slovo *guslaři* („..., *Муромští guslaři se на pouhých двои концертех представі матічце Москвѣ, ...*“⁹⁵). Dojde-li převedení slova do singuláru, podle českých pravidel, vznikne forma *guslař*. Koncovka *-ař*, která je velmi častou slovotvornou koncovka podstatných jmen zejména pro jména činitelská a konatelská, se jeví poněkud krkolomná. Při spojení ruského slova a české přípony, dochází k vytvoření novotvaru špatně srozumitelného pro čtenáře. Zároveň ponechání základu slova v ruském znění znamená pro čtenáře neznalého ruských reálií nepochopitelný termín, což spolu s absencí poznámkového a vysvětlivkového aparátu ovlivňuje kvalitu díla.

Počeštěním slova však překladatel zachoval historický význam, což je důležité pro vytváření specifického obrazu románu. Významným problémem je však chybějící poznámkový aparát, který by objasnil tento výraz českému čtenáři.

⁹¹ *Большой толковый словарь русского языка*. Гл. ред. С. А. Кузнецов. Первое издание: СПб.: Норинт, 1998. С.236

⁹² Фасмер, М.: *Этимологический словарь русского языка*. Москва 1973. Т.1. с.447

⁹³ *Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона*. [online], [cit. 2011-04-24] Dostupné z WWW: http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/33566/%D0%B3%D1%83%D1%81%D0%BB%D1%8F%D1%80

⁹⁴ День опричника, с. 9

⁹⁵ Den opričníka, s. 11

3.6. Калики переходные

Další obtížnou ruskou reálií pro překlad i pochopení čtenářem je výraz *калики переходные*. V textu byla použita forma množného čísla. Při analýze se nejprve zaměříme na výchozí slovo *калика*, a poté na celý výraz.

КАЛИКА, - и, muž. a žen. rod; se pojí nejčastěji se dvěma výrazy: 1) poutník, tulák, pocestný; 2) žebrák, často slepý, který si vydělává na milodary zpíváním duchovních písní.⁹⁶ Toto slovo je převzaté. S. A. Kuzněcov⁹⁷ i D. N. Ušakov⁹⁸ uvádějí, že slovo vzešlo z latinského slova *caliga* (druh obuvi). S touto možností pracuje i M. Fasmer⁹⁹. Vzešlo z názvu středověkých poutníků. Podobné slovo se stejným významem jako má v latině se vyskytuje i v řečtině.¹⁰⁰ Je pravděpodobné, že ze stejného základu vzniklo i slovo *калека*¹⁰¹, které označuje člověka tělesně postiženého, jenž nemá nebo nemůže pohybovat částí těla¹⁰². Postupem času se stalo putování způsobem života, během kterého bylo nutné prosit o milodary. Vznikl tak druhotný význam chudáků, zároveň však o milodary prosili mrzáci, na které slovo rovněž přešlo. *Калики переходные* tak přímo svým celým názvem odkazují k dalekým poutím po svatých místech, k neustálému putování. I. I. Srezněvskij odvozoval tradiční zpívání duchovních písní jako přejatou tradici od západních poutníků.¹⁰³ Při putování po svatých místech v Řecku a Palestině se setkávali se západními poutníky, kteří zpívali shluknutému davu náboženské písni.

V textu Sorokin použil výraz *калики переходные* dvakrát. Z kontextu je složité odvodit, co přesně má autor tímto výrazem na mysli.

„Челядь набрала по мешку барахла. Бредут покорно, как калики переходные. Пропускаем их к воротам.“¹⁰⁴ Česky: „Čeled' už si nabrala po pytli majetečku. Pokorně se plouží jeden za druhým jako potulní mrzáci. Pouštíme je k vratům.“¹⁰⁵ Překladatel se očividně zaměřil pouze na jednu část reálie. Ačkoliv řešení *potulní mrzáci* částečně odpovídá významu

⁹⁶ *Большой толковый словарь русского языка*. Гл. ред. С. А. Кузнецов. Первое издание: СПб.: Норинт, 1998. С.441.

⁹⁷ Тамtéž

⁹⁸ Ушаков, Д.Н.: *Толковый словарь русского языка*. Москва 1935-1940. Т.1. с.1293

⁹⁹ Фасмер, М.: *Этимологический словарь русского языка*. Москва 2005, т. 2, с 166.

¹⁰⁰ Тамtéž

¹⁰¹ Тамtéž

¹⁰² Ушаков, Д.Н.: *Толковый словарь русского языка*. Москва 1935-1940. Т.1. с.1293

¹⁰³ И. И. Срезневский, статья «Русские калики древнего времени» в «Зап. Акад. наук», I, и его же «Крута каличья» в IV т. «Извест. С.-Пт. арх. общ.» [online], [cit. 2011-05-22] Dostupné z WWW: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/6308>

¹⁰⁴ День опричника, с. 24

¹⁰⁵ Den opričníka, s. 23

slova, dochází k úplnému zakrytí oněch dlouhých poutí a pěni duchovních písní. Kromě toho, význam mrzáků se dostal ke slovu až později, takže český analog je hodně posunutý.

V druhém případě: „*Встречает Государыню свора приживалов ее. Воют они радостно, верещат, кланяются. Много их. Разные они: здесь и шуты, и монахини-начетчицы, и калики перехожие, и сказочники, и игруны...*“¹⁰⁶ česky přeložené: „*Takhle Gosudarka vítá chasa příživníků jejích. Všichni radostně kvičí, piští a klanějí se. Je jich mnoho. Všelijací jsou – jsou tu šašci, řeholnice, mrzáci falešní, pohádkáři...*“¹⁰⁷ také dochází k problematickému řešení. Překlad *mrzáci falešní* neodpovídá obrazu originálu, ve kterém autor popisuje suitu obklopující panovnici. Překladatel tedy slovním spojením *mrzáci falešní* dotváří negativní obraz společnosti carevny. Jako možnost se jeví například *nějaká žebrota*, která sice rovněž značně posunuje sémantiku, zároveň však v sobě nese zastaralost.

3.7. Лик

Slovo *лик* se vyskytuje v novele několikrát. Ve všech případech se však jedná o stejný kontext, stejnou situaci. Toto slovo zahrnujeme do svého výčtu především pro jeho specifické postavení v ruštině a pro jeho zajímavou genezi, která se dotýká i českého jazyka. I toto slovo je obtížné pro překlad, především pro svou širokou sémantiku.

ЛИК, - a; muž. rod; má celou řadu významů a je možné ho zařadit mezi polysémnní slova. *Лик* označuje 1) archaický výraz pro obličej; 2) vyobrazení tváře svatého na ikoně; 3) vnější vzhled odrážející vnitřní stav člověka; 4) v přeneseném významu vnější rysy, viditelný povrch něčeho;¹⁰⁸ 5) knižně a zastarale církevní chór¹⁰⁹. Etymologie tohoto slova je nejasná. V minulosti se objevily názory, že by mohlo pocházet z řečtiny *ἄλυκιος* (podobný), nebo by mohlo být příbuzné s litevským slovem *lygus* (stejný), ale ta nejsou v současnosti brána jako výchozí¹¹⁰. Toto slovo je důležité i pro češtinu. Ze slova *лик* se vyvinula slova *лицо* i *облик*; z něj pak palatalizací vzniklo v češtině slovo obličej, a také slovo líce (dnes zastaralé a knižní označení pro tváře). Za povšimnutí stojí, že došlo k užití dvojí palatalizace, protože K/K se změnilo na C/Ц (např. *лицо*, *лице*), nebo došlo k transformaci v Č (obličej).

¹⁰⁶ День опричника, с. 170

¹⁰⁷ День опричника, с. 136

¹⁰⁸ Ефремова, Т.Ф.: *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*. 2-е изд. Москва, 2001. Т.1. С.732

¹⁰⁹ Ушаков, Д.Н.: *Толковый словарь русского языка*. Москва 1935-1940. Т.2. с.59

¹¹⁰ Фасмер, М.: *Этимологический словарь русского языка*. Москва 2005, т.2. с. 495

Sorokin toto slovo používá jako označení pro specifický jev ve světě své novely. *Лик* označuje obraz, který vzniká ve vzduchu při použití speciální komunikační technologie („*Лик Государя возникает в воздухе кабинета. Краем глаза замечаю золотую, переливающуюся рамку вокруг любимого узкого лица с темно-русой бородкой и тонкими усами.*“¹¹¹). Pokud bychom měli vybrat význam odpovídající záměru autora, je možné uvažovat o dvou. Vzhledem k tomu, že se v uvedeném příkladu hovoří o zlatém rámu, nabízí se asociace s obrazem tváře na ikoně. Kromě toho *лик* onoho komunikačního přístroje, jak vyplývá ze všech případů užití, vždy popisuje pouze tvář. Při komunikaci se tak objevuje obraz cara, ale zároveň pouze jeho tvář, potažmo hlava. Není tedy možné zcela oddělit oba významy. To je důležité především pro překlad, kdy si překladatel musí uvědomit, který sémantický potenciál slova zvolí při převodu, neboť čeština nedisponuje obdobným slovem.

Překladatel citovaný úsek textu přeložil takto: „*Tvář Gosudarova pluje přímo vzduchem pracovny. Koutkem oka všímám si zlatého rámu měňavého kol milované úzké tváře s temně rusou brádkou a tenkými kníry.*“¹¹² V překladu byl zvolen jako ekvivalent ke slovu *лик* český výraz *tvář*. Dochází tím k malému ochuzení o význam ikonického zobrazení. Toto ochuzení je ale nevýrazné, neboť ho doplňuje další informace – zlatý rám. Čtenáři je tak jasné, že ve vzduchu nepoletuje pouze hlava panovníka, ale že se jedná o nějaký specifický výjev, který má podobu obrazu.

Další věta s použitím tohoto slova zní: „*Секунд пятнадцать проходят, и справа от лика Государя в фиолетово-синей рамочке возникает небольшое изображение графа Урусова.*“¹¹³ Překladatel se s touto částí vypořádal takto: „*Asi po čtvrt minutě se vlevo od obrazu Gosudarova v modrofialovém rámu rodí malý obraz hraběte Urusova.*“¹¹⁴ Překladatel zde spojil stejným českým výrazem dvě rozdílná slova užitá v originálu – *лик* a *изображение*. Nejedná se však o nějaké ochuzení, neboť je zřejmé, že autor mínil jeden a ten týž jev. Sjednocení je funkční a textu prospívá. Hledáním dvou odlišných alternativ by mohla být narušena snadná srozumitelnost výpovědi. Zároveň je nutné podotknout, že překladatel použil slovo s odlišným významem oproti předchozímu případu.

Do třetice uvádíme: „*Исчезает лик Урусова. Остаемся мы вчетвером наедине с Государем.*“¹¹⁵, česky přeloženo: „*Tvář Urusovova mizí. My čtyři znovu s Gosudarem o*

¹¹¹ День опричника, с. 52

¹¹² День опричника, с. 46

¹¹³ День опричника, с. 54

¹¹⁴ День опричника, с. 47

¹¹⁵ День опричника, с. 57

*samotě zůstáváme.*¹¹⁶ Překladatel opět použil výrazu *tvář*, kterým navazuje na své první překladatelské řešení, které nenarušuje pochopení čtenářem.

Celkově tedy můžeme shrnout překladatelova řešení za zdařilá. Mohlo být sice použito pouze jedno slovo, které by celý překlad sjednotilo, ale není to nutné. Při překladu se není možné ubránit ochuzení textu, neboť, jak již bylo zmíněno, čeština nedisponuje vhodnou alternativou. Nutné je také zdůraznit, že oproti jiným historizmům není možné ponechat výraz v jeho původní podobě, protože *lik* by byl českému čtenáři zcela nesrozumitelný.

3.8. Приказ

Historickým výrazem *приказ* Sorokin nešetří. Setkáváme se s ním v průběhu děje celé knihy. Tato historická realie je jednoznačná, přesto je pro nás zajímavá z hlediska obtížné přeložitelnosti do českého jazyka.

ПРИКАЗ, приказа; muž. rod.; první, prvotní a také doposud živý význam tohoto slova je oficiální nařízení, příkaz orgánu moci (vojenského velitele, vedoucího úřadu), obrácení se na podřízeného s vyplněním určených povinností. Druhý význam tohoto slova je již v aktuální řeči nepoužívaný, zastaralý a původně vyšel z prvního. Označuje úřady, které se zabývaly správou určitého resortu v době Moskevské Rusi v 16. století, a které byly zavedeny Ivanem IV.

Obecněji můžeme *приказы* nazvat prvními zárodky ministerstev či jiných úřadů státní správy, ačkoliv ta začala získávat v Rusku na reálných obrysech až s nástupem Petra I.¹¹⁷ a jeho administrativní reformou (1718-1720). Zbývajících několik *prikazů* pak bylo zrušeno gubernskou reformou Kateřiny II.¹¹⁸ *Приказы* se rozdělovaly podle své působnosti: např. *Посольский приказ*, *Приказ тайных дел*, *Поместный приказ*, *Разрядный приказ*,¹¹⁹ *Приказ счётных дел*, *Монастырский приказ*, *Конюшенный приказ*, *Поместный приказ*, *Сибирский приказ*¹²⁰ (v různé době se jejich počet pohyboval mezi 20 až 100). Byly přímo řízeny carem a Bojarskou dumou. Množství *prikazů* se postupem času měnilo. Jednotlivé kompetence úřadu se přesouvaly na nově vzniklé. Úředníci v těchto správních orgánech byli nazýváni *d'jakové* (viz kapitola *Дьяк*).

¹¹⁶ Den opričníka, s. 50

¹¹⁷ *Большой толковый словарь русского языка*. Гл. ред. С. А. Кузнецов. Первое издание: СПб.: Норинт, 1998. С.979

¹¹⁸ Приказы [cit. 2011-12-03] Dostupné z WWW: <http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/PRIKAZI.html>

¹¹⁹ Ушаков, Д.Н.: *Толковый словарь русского языка*. Москва 1935-1940. Т.3. С.799

¹²⁰ *Большой толковый словарь русского языка*. Гл. ред. С. А. Кузнецов. Первое издание: СПб.: Норинт, 1998. С.979

Sorokin ve svém díle využívá historický význam *prikazů*. Ty označují určitý úsek státní správy. Explicitně tak termín využívá pro dokreslení doby Moskevské Rusi 16.století.

Toto slovo nemá v českém jazyce ekvivalent. Historici při své práci tento termín jako historickou realii ponechávají. Ovšem v historickém výzkumu se užívá odborného, popřípadě populárně-naučného stylu a zachování slov označující dobový jev je zkrátka nezbytné. Umělecký styl naopak umožňuje větší invenci. Nabízí se dvě základní možnosti. Tou první je slovo ponechat v jeho původní podobě. Dojde tím ke značné exotizaci pojmu, nicméně sémantický potenciál slova zůstane zachován, doplní-li se text nějakou vysvětlivkou, která napomůže čtenáři v orientaci a pochopení. Druhou variantou je využití vlastních invenčních schopností překladatele a na základě sémantického významu hledat slova, která by pro daný případ mohla *приказ* nahradit. Nebezpečím tohoto způsobu je skutečnost, že tím dojde k zjevnému ochuzení potenciálu slova, neboť použitá náhrada bude v daném kontextu působit příliš jednoduše. Další úskalí přichází, pokud je text zcela záměrně přesycen těmito výrazy, které mají velký význam pro vytváření příslušné atmosféry. Na několika příkladech bude demonstrováno, jakým způsobem se český překladatel s obtížemi slova *приказ* vypořádal.

Při překladu věty „*Поярок записал это в Тайном Приказе, когда пытали дальневосточного воеводу.*“¹²¹ překladatel používá výraz *Tajná správa* („*To mi nahrál Jehňátko na Tajné správě, když tam zrovna mučili jednoho dálněvýchodního*“.¹²²), z čehož se vytrácí hloubka slova, neboť *Тайный приказ* sloužil carovi coby zárodek první tajné policie. Podle stejného vzoru postupuje překladatel při překládání výrazů *Посольский приказ, приказная сволочь*, kde bylo opět užito analogu *správa*.

„*Раньше именование принадлежало товарищу менялы из Казначейского Приказа Горохову Степану Игнатьевичу.*“¹²³ V tomto případě překladatel využívá slovního spojení *Pokladniční kancelář* („*Dřív tahle usedlost patřila zástupci peněžoměnce z Pokladniční kanceláře*“).¹²⁴ Tady dochází k jisté sémantické shodě, neboť *приказы* měly v době Ivana Hrozného často podobu kanceláří a bylo by asi mylné si je představovat jako propracované orgány státní správy, tedy coby dnešní ministerstvo. Otázkou ale je, jakou podobu měly Sorokinovy *prikazy* v jeho „novém“ Rusku, neboť o struktuře těchto orgánů zmínka v textu není. Považovat je ale za pouhou kancelář, je dle mého názoru, chybné. Na čtenáře pak slovní spojení *pokladniční kancelář* působí archaicky a neurčitě, což může být považováno za žádoucí a celkové vyznění textu tu není nijak narušeno. Stejným způsobem je přeložen i

¹²¹ День опричника, с. 5

¹²² День опричника, с. 8

¹²³ День опричника, с. 14

¹²⁴ День опричника, с. 14

Новостный приказ (*Zpravodajská kancelář*). Problémem je ale překladatelovo střídání použitých českých analogů. Například *Тайный приказ* je jednou přeložen jako *Tajná správa*, a vzápětí jako *Tajná kancelář*. Vzhledem ke dvěma termínům dochází k zbytečnému předimenzování textu.

3.9. Скоморох

Výraz *скоморох* nalezneme v celém textu jen dvakrát. V obou případech se chová stejně a autor jej využívá k dozdobení své mozaiky historických reálií. Nicméně není možné toto slovo přejít bez povšimnutí, neboť skýtá nelehký úkol pro překladatele a zároveň s tím i pro čtenáře, kterému by měl být význam autorova záměru zřejmý. Avšak výraz není snadno pochopitelný ani pro současného rodilého mluvčího, protože se jedná o již poměrně zřídka používanou historickou reálii. V našem etymologickém náčrtu se tedy pokusíme podkrýt možnosti tohoto zdánlivě nepodstatného slova a dokázat tak jeho veliký sémantický potenciál a rozmanitost, která nemusí být každému čtenáři na první pohled zřejmá.

СКОМОРО́Х, -а, muž. rod., příd. jm. *скомороший*, -ья, -ье nebo *скоморошеский*, -ая, -ое¹²⁵; *скомрах* v církv. slov.¹²⁶. Tomuto slovu jsou tradičně přidělovány ve výkladových slovnících dva významy: 1) potulný muzikant, komediant, bard, herec bavící humoristickými i akrobatickými čísly, stejně jako i vážnými poetickými výtvoři¹²⁷, lidový potulný herec na Rusi v 9. – 16. stol.¹²⁸; 2) v hov. jaz. v přenes. výz. lehkomyšlný člověk, který baví okolí svými výstupy¹²⁹. V slovnících synonym se také uvádí celá řada synonymních ekvivalentů, např. *актер, шут; буффон, ера, шпильман, арлекин, фарсер, балясник, музыкант, фигляр, острослов, гаер, кривляка, бадхан, сатирик, акробат, клоун, ерник, комедиант, певец*¹³⁰. Toto slovo nalezneme i v běloruštině *скоморо́ха* (potulný muzikant), ve staré ruštině *скоморохъ* i *скомрахъ* buď ve významu *herec*, nebo jako *člověk, který jednak někoho baví,*

¹²⁵ *Словарь русского языка*. Сост. С.И.Ожегов. Москва, 1952. С.667

¹²⁶ Даль, В.И.: *Толковый словарь живого великорусского языка В.И. Даля*. С.П.- Москва, 1912. Т.4. С.94

¹²⁷ Ушаков, Д.Н.: *Толковый словарь русского языка*. Москва 1935-1940. Т.4. С. 227

¹²⁸ Ефремова, Т.Ф.: *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*. 2-е изд. Москва, 2001. Т.2. С.615

¹²⁹ *Словарь русского языка*. Сост. С.И.Ожегов. Москва, 1952. С.667

¹³⁰ *Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений*.- под. ред. Н. Абрамова, Москва, 1999 [online], [cit. 2011-04-27] Dostupné z WWW: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_synonims/163539/%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%85

obveseluje, anebo *se baví na něčí účet, tropí si žerty z někoho*¹³¹, v církevní slovanštině *скомраць*, ve staré polštině *skomrośny*, *skomroszny* (nestoudný, domýšlivý), *skowryśny*, *skowrośny* (veselý, bujarý)¹³².

Už jen výčet několika uvedených slovníkových definicí dokazuje, že toto slovo je obtížně vysvětlitelné. Avšak ještě obtížnější se jeví jeho etymologie. Velké množství vědců vede již mnoho let spory o původu tohoto slova a dosud nebylo přijato žádné jednoznačné stanovisko. Někteří vědci zastávali názor, že slovo vzešlo ze spojení předložky *sko a *морочить* (balamutit); jiní spatřovali původ slova v řeckém *σκώμμαρχος ze σκῶμμα (vtípek, šaškovina). Dále někteří vědci poukazovali na blízkost italskému slovu *scaramuccia* (šašek), z čehož vzešlo i fran. *scaramouche* a angl. *scaramouch* (chvastoun, ničema). Podobně byly odmítány teorie o původu z latiny, arabštiny i lotyštiny. Z toho však vyplývá, že ačkoliv zatím nebyla přijata žádná závazná definice původu, toto slovo je v mnohém velmi podobné slovům existujícím v různých evropských jazycích, s nimiž ho pojí nejen fonetická či morfologická podobnost, ale i sémantická. Na druhou stranu je však nutné podotknout, že výše zmíněná slova v různých evropských jazycích, často uváděná jako etymologický základ *skomорох*, mají poměrně negativní konotaci.

Okolo prvního tisíciletí našeho letopočtu se začali na dvorech evropské šlechty v hojnosti objevovat různí „obveselovatelé“, šašci a blázni, nejčastěji nazývaní žongléři, žertěři. Tato společnost potulných kejklířů bavila panstvo na nejrůznějších hostinách, oslavách svateb i pohřbů. Při svém putování dorazili, ať již původem ze západní Evropy či Byzance, do Kyjeva i do dalších měst Rusi. Skomoroši začali vytvářet různé skupiny a pohybovali se od města k městu, od dvora ke dvoru. Kromě potulných skomoročů existovali také skomoroši usazení na bojarských a knížecích sídlech (jejich počet byl omezený a stávali se jakýmsi dvorními šašky). Svými toulkami napříč Kyjevskou Rusí se stali důležitým pilířem kultury, tedy přesněji lidové kultury. Byly nositeli lidové komedie, loutkového divadla a především národního eposu, stejně jako lidové poezie. Nejčastěji jsou však skomoroši zmiňováni jako představitelé lidového muzického umění. Účastnili se oslav vesnických svátků, městských jarmarků a působili v bojarských sborech. Byli tedy v sepětí s celou společností, od nejnižších stavů až po šlechtu. Stávali se tedy i jakýmsi mudrci, kterých si prostý lid pro jejich zkušenosti vážil.¹³³

¹³¹ Срезневский, И.И.: *Словарь древнерусского языка*. Т. III., с.379

¹³² Фасмер, М.: *Этимологический словарь русского языка*. Москва 1973. Т.3. с.648

¹³³ Скоморохи [cit. 2011-03-11] Dostupné z WWW:

http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/teatr_i_kino/SKOMOROH.html

Sorokin, jak jsme již uvedli na začátku, používá toto slovo v textu pouze dvakrát. V obou případech ho užívá obdobným způsobem, se stejným významem i za stejným účelem v textu. „Первое – с шутами-skomорохами разобратся, утвердить новый номер концерта праздничного“.¹³⁴ V českém překladu bylo užito slovní spojení *kašpaři-pěvci* („První je s kašpary-pěvci nějak se popasovat a nové číslo koncertu svátečního schválit.“¹³⁵). Sorokin užil slovní spojení přes spojovník a slovem *шуты* předem definoval část ze sémantického potenciálu samotného slova *скоморох*. Překladatelské řešení využívající stejného postupu, tedy rovněž skrze spojovník, se jeví jako adekvátní a překlad první části jakožto *kašpaři* rovněž odpovídá ruskému slovu. Problémem se však může jevit překlad *скоморох* coby *pěvec*, neboť dochází k výraznému ochuzení slova. Na rozdíl od ruského ekvivalentu je české slovo *pěvec*, sice již ustupující mezi archaizmy, více neutrální a vůbec neodkazuje na úlohu skomorochů v Rusku v období mezi 11. a 17. stoletím. Celkově celé spojení *kašpaři-pěvci* vyznívá poněkud nepřirozeně, uměle a v textu neživě. Český čtenář si asi těžko pod tímto spojením dokáže něco konkrétního představit, na rozdíl do ruského originálu, kde ruský čtenář s kulturně-historickým povědomím má možnost pochopit autorův záměr. „Ага! – кивает он. – Разберись, глянь. Там скоморохи что-то новое затеяли...“¹³⁶. V tomto místě překladatel slovo převedl jako *kašpaři-zpěváčkové* („Ах ано!“ *přikyvuje hned*. „Podívej se na to a uvidíš. Kdoví, co si ti kašpaři-zpěváčkové zase vzali do hlavy...“¹³⁷). Překladatel tedy používá obdobný výraz, jen *pěvce* nahrazuje *zpěváčky*. Bohužel tato varianta je podle mne ještě spornější než předchozí, neboť slovo *zpěváčkové* je významově značně posunuté a má až pejorativní zabarvení.

Jisté je, že v češtině nenalezneme ekvivalent ke slovu *скоморох*, nicméně existuje velké množství slov řadících se mezi archaická, která by zde bylo možné použít. Například by mohla být užita slova *hudec* nebo *šumař*, které jsou již nepoužívaná, a mají historický i pejorativní nádech.

3.10. Сму́та

Slovo *смута* se v Sorokinově textu objevuje často. Slovo má široký historický význam, kterého autor využívá. Analýze ho podrobím ze dvou důvodů. Jedním je nejasnost významu tohoto slova v českém prostředí, pramenící z neznalosti ruských historických reálií. Druhým,

¹³⁴ День опричника, с. 40

¹³⁵ День опричника, с. 34

¹³⁶ День опричника, с. 59

¹³⁷ День опричника, с. 51

neméně podstatným, je jeho problémová převoditelnost do češtiny, což přímo souvisí i s možností uchopitelnosti původního významu *смута* českým čtenářem.

СМУТА, - ы, žen. rod; zastaralý výraz; význam slova je bouře (rebelie), rozbroje, chaos, nepořádek.¹³⁸ Slovo *смута* vzniklo z dokonavého slovesa *смутить* (nedokonavá forma *смущать*), které je přejaté z církevní slovanštiny. Výchozím základem se jeví sloveso *мутить*. Od tohoto slova vzniklo později i substantivum *смутьян*.¹³⁹ Všechna uvedená slovesa pocházejí z jednoho základu. Překlad do češtiny u všech těchto slov rovněž vychází ze stejného základu, tudíž se nejčastěji uvádějí ekvivalenty *vzrušit, zneklidnit, rozrušit, kalit* apod.¹⁴⁰ Je tedy očividné, že původní morfologická i fonetická podobnost ruského *смут*-českému lexikálnímu základu *smut-* (např. smutek, smutný, smutnit) sémanticky neodpovídá a je vlastně jen zdánlivá.

Historický význam, který slovo *смута* má, je veliký. Možné je se také setkat v historické vědě s termínem *смутное время*. Teto termín označuje události na konci 16. a začátku 17. století v Rusku a byl zaveden spisovateli 17. století a hojně využíván historiky 19. století.¹⁴¹ Jinak *смута* bývá také historiky označována jako hluboká duchovní, ekonomická, sociální a politická krize, která se shoduje i s dynastickou krizí a bojem bojarských skupin o moc, což společně přivedlo zemi na pokraj katastrofy. Za základní rysy se považují bezvládní, občanská válka, intervence cizích vojsk a existence tzv. samozvanců (též nazývaných lžicarové¹⁴², což byli lidé, kteří se vydávali za právoplatné následníky trůnu, zpravidla využívali různých nejasností a tajemství ve spojitosti s úmrtím skutečných následníků; tento jev není však přímo spojen pouze s dobou „smuty“, neboť se objevuje i později).¹⁴³ Datace tohoto jevu je nejasná a sporná; často se uvádí až čtyři různé události, které ho měly odstartovat. Rozdílný přístup historiků k dataci je ovlivněn jejich osobním vztahem k dobovým reáliím (např. historici kladoucí hlavní vinu Ivanovi IV. Hroznému považují za začátek „smuty“ Ivanovu smrt, historici záporně se stavící k postavě Borise Godunova, spatřují začátek v době smrti cara Fjodora Ivanoviče, atd.). Jisté je však ukončení tohoto stavu, a tím je rok 1613, rok zvolení nového cara Michaila Romanova a tím i začátek nové dynastie.

¹³⁸ Ушаков, Д.Н.: *Толковый словарь русского языка*. Москва 1935-1940. Т.4. С. 312

¹³⁹ Фасмер, М.: *Этимологический словарь русского языка*. Москва 2005, т. 3, с. 694

¹⁴⁰ *Rusko-český, česko-ruský velký slovník*. Lingea. Brno, 2009

¹⁴¹ *Советский энциклопедический словарь*. Главный ред. А.М. Проходилов. Москва 1989, с. 1241

¹⁴² Švankmajer a kol.: *Dějiny Ruska*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2004

¹⁴³ Смута (Смутное время) [cit. 2011-04-27] Dostupné z WWW:

http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/SMUTA_SMUTNOE_VREMYA.html

Tento malý historický diskurz nás zavedl trochu daleko od lingvostylistické analýzy slova *смута*, přesto znalost širších historických souvislostí je nezbytná k pochopení autorova záměru při použití tohoto slova (historické reálie) a zároveň velmi podstatná k posouzení překladatelského řešení.

Sorokin zvolením termínu *смута* využívá historickou sémantiku slova, která koresponduje a celým syžetem knihy a přirozeně doplňuje logickou řadu reálií, jakými jsou např. *опричнина*, *государь*, *домострой*, *стрелцы* a další. Rovněž tak mistrně poukazuje na celou škálu analogií z ruské historie, kterou tím tak do celého příběhu zařazuje a „po svém“ se vypořádává s nelehkou bouřlivou ruskou minulostí, čímž ji s dílem propojuje. (*Помнят они, помнят Смуту Красную, помнят Смуту Белую, помнят Смуту Серую, помнят и Возрождение Руси*¹⁴⁴). Jednotlivé barevné „smuty“ tak zastupují různá neklidná období 20. století.

Překladatelsky bylo toto slovo řešeno slovem *zmatek*¹⁴⁵. Toto české slovo však nenese výše zmíněný sémantický potenciál a do značné míry celé vyznění textu ochuzuje. Na druhou stranu však v českém jazyce neexistuje obdobný výraz, který by byl slovu *смута* rovnocenným ekvivalentem. V české překladatelské tradici je zažito ponechávat tento termín v původní podobě. To však vnáší problém s obtížným porozuměním. Vezme-li v potaz, že českému čtenáři není slovo *смута* známo, pak by překladatelské řešení muselo být takové, aby autor překladu daný výraz nějakým způsobem opsal a přiblížil tak čtenáři smysl Sorokinova užití. Takové řešení by pak pravděpodobně narušilo celý tok textu. *Zmatek* tedy, ačkoliv v sobě neobsahuje historické sdělení, odkazuje na období nějaké nestability, krize, problémů, což pravděpodobně odpovídá Sorokinově záměru. Druhou variantou je slovo *chaos*, které také sémanticky odpovídá reálii.

¹⁴⁴ День опричника, с. 18

¹⁴⁵ День опричника, с. 17

3.11. Соборность

S výrazem *соборность* se setkáváme v textu pouze jednou, nicméně právě toto slovo je velmi podstatné pro sebeidentifikaci ruské pravoslavné církve. Mimoto je velmi obtížné pro překlad do češtiny. Proto se zaměříme na význam tohoto slova, jeho úlohu v ruském prostředí a jeho český překlad.

СОБОРНОСТЬ, - и; ž.r.; výkladový slovník Ožegova¹⁴⁶ poněkud zjednodušuje termín jako duchovní jednotu mnoha pospolu žijících lidí. Kuzněcov definuje výraz jako souhrn religiálních filozofických názorů a myšlenek, kterými se zabývala ruská religiální filozofie na konci 19. a začátku 20. století, a který se zaměřoval na jednotu lidí na základě pravoslaví a tradiční národní morálky.¹⁴⁷ Zjevné jsou především rozdíly mezi slovníky vzniklými za sovětské éry, jež přílišnou pozornost tomuto religiálnímu termínu nevěnovaly, a slovníky novějšími, v nichž je patrný větší zájem o toto mnohoznačné a obtížně definovatelné slovo. *Соборность* byla přeložena Cyrilem a Metodějem při výkladu 9. části tzv. nikajsko-konstantinopolského vyznání víry nebo nikajského kréda z řeckého slova καθολική (katholikos- všeobecný) Ἐκκλησία (církve), odtud také celá fráze používaná pravoslavnou církví „*единая, святая, соборная и апостольская церковь*“.¹⁴⁸ Соборность je považována za jeden ze základních rysů křesťanské církve.

Velký význam tento pojem získal v 19. století ve spojitosti s ruským filozofickým směrem – slavjanofilstvím. U N. F. Fedorova je *соборность* kritériem poznání, protikladem karteziánskému cogito: ne „já myslím“, ale „my myslíme“, tedy společně, skrze vzájemnou lásku k Bohu, se dokazuje má existence.¹⁴⁹ A.S.Chomjakov ji vnímal jako specifické bohatství pravoslavné tradice, jako společný rozum církevního národa oproti religiálnímu individualismu protestantizmu a autoritarizmu papeže v římskokatolické církvi.¹⁵⁰ Duch církevní *соборности* je zároveň i duchem svobody, jednotu církve chápe jako soulad osobních svobod.¹⁵¹ V.S.Solovjov místo termínu *соборность* transformuje danou myšlenku

¹⁴⁶ Толковый словарь русского языка. С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. 1949-1992.Москва 1993. С.765

¹⁴⁷ Большой толковый словарь русского языка. Гл. ред. С. А. Кузнецов. Первое издание: СПб.: Норинт, 1998. С.1224

¹⁴⁸ Новая философская энциклопедия: В 4 тт. М.: Мысль. Под редакцией В. С. Стёпина. 2001. [online], [cit. 2011-05-22] Dostupné z WWW: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/9100/%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C

¹⁴⁹ Тамtéž

¹⁵⁰ Политическая наука: Словарь-справочник. сост. проф пол наук Санжаревский И.И.. 2010. [online], [cit. 2011-07-12] Dostupné z WWW:<http://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/2625/%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C>

¹⁵¹ Новая философская энциклопедия: В 4 тт. М.: Мысль. Под редакцией В. С. Стёпина. 2001. Použito z: viz výše

v učení o всеединстве.¹⁵² Na úvahy Solovjova částečně navazuje Je.N.Trubeckoj, který interpretuje *соборность* jako shodu religiózního, mravního a sociálního základu v opozici jak k individualizmu, tak i k socialistickému kolektivizmu.¹⁵³

Abychom demonstrovali termín v širších souvislostech, uvedeme větší úsek textu: „*Ибо токмо мы, православные, сохранили на земле церковь как Тело Христова, церковь единую, святую, соборную, апостольскую и непогрешимую, так? Ибо после Второго Никейского собора правильно славим Господа токмо мы, ибо православные, ибо право правильно славить Господа никто не отобрал у нас, так? Ибо не отступили мы от соборности, от святых икон, от Богородицы, От веры отцов, ...*“¹⁵⁴. Překladatel převedl úsek takto: „*Protože jedině my, pravoslavní, jsme na zemi církev uchovali jako tělo Kristovo, církev jedinou, svatou, jednotnou, apoštolskou a neomylnou, je to jasný? Protože po rozkolu velikém dle práva Božího toliko my Pána našeho slavíme, anžto jsme pravoslavní a anžto Boha právem slavit nikdo nám neodebral – je to jasný? Protože nevzdali jsme se jednoty, svatých ikon, Bohorodičky, víry otců svých, ...*“¹⁵⁵. (to taky okomentujte v závorce)

Je zjevné, že Sorokin se v úryvku dotýká pro pravoslavnou církev významných hodnot. V jednotlivých větách zmiňuje zlomové okamžiky, které v historii znamenaly změny ve vývoji východního křesťanství a rozchod se západním. To pak ovlivnilo izolační tendence pravoslaví. V jednotlivých větách tak promíchává zásadní argumenty, jimiž byla obhajována tzv. jediná pravá víra.

Kromě termínu *соборность* se v úryvku vyskytují i s ním spojené další reálie, jako *второй никейский собор*¹⁵⁶ a celé znění 9. části nikajského kréda (*церковь единую, святую, соборную, апостольскую и непогрешимую*), které jsme zmínili výše. Při překladu slova *соборность* byl jako český analog použit výraz *jednota*. Ten sice částečně odpovídá sémantice *соборности*, avšak nezachycuje ruskou specifičnost, kterou v sobě pojem nese. Nicméně úplná shoda je nemožná, neboť slovo *соборность* nemá v západních jazycích a ani v češtině analog. Alternativy jako obecný či všeobecný jsou ještě více zavádějící a obtížně srozumitelné.

¹⁵² *Новейший философский словарь*. 2009 [online], [cit. 2011-07-12] Dostupné z WWW: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_new_philosophy/1098/%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C

¹⁵³ Тамtéž

¹⁵⁴ День опричника, с. 212

¹⁵⁵ День опричника, с. 168

¹⁵⁶ 2. Nikajský koncil se konal v 787. Došlo ke specifikaci správného vnímání úcty k obrazům a ostatkům svatých a došlo k ukončení první fáze obrazoborectví

3.12. Столбовой

Tento výraz označující ruskou historickou reálii používá Sorokin v románu mnohokrát. V textu se slovo nachází pouze v jednom významu se zcela jasným autorovým cílem. Subjekt, kterého označuje tento termín, má v syžetu díla důležitou roli, neboť vykresluje vztah panovníka k této vrstvě, zastoupené daným slovem a úlohu opričniny jakožto prodloužené ruky vlády.

СТОЛБОВОЙ, - oro; substantivizované adjektivum, je archaický termín označující dorevoluční šlechtický rod s významnou historií.¹⁵⁷ Slovo je odvozeno od *столбец* (sloupek) – rodokmenové knihy psané ve sloupcích. Celý název byl *столбовые дворяне*. V průběhu času se Ruské impérium neustále rozrůstalo a přijímalo do své společnosti i šlechtu připojených území. Tato nová šlechta měla stejné postavení jako původní ruská, avšak pro staré rody bylo prokázání se starobylostí rodu větší cti. Například matka Lva N. Tolstého pocházela z rodu Volkonských, který byl považován za jeden z nejstarších ruských rodů.

Vhledem k tomu, že se slovo vyskytuje napříč celým textem, musel mu překladatel věnovat náležitou pozornost. To však nemění nic na faktu, že daná reálie je do češtiny opět téměř nepřeložitelná. Na několika příkladech demonstrujeme překladatelovo řešení.

*„Такие серги носят только наши. И никакая земская, приказная, стрелецкая, думская или столбовая сволочь даже на маскарад рождественский не посмеет надеть такой колокольчик.“¹⁵⁸ Česky: „Takové nosí jenom naši. A žádná ta zemská, správní, střelecká, dumská či šlechtická svoloč si ani o vánočním maškarním veselí takový zvoneček na ucho pověsit nedovolí.“¹⁵⁹ Překladatel použil slovo *šlechtický*, což je adekvátní překlad v daném kontextu, v němž není nutné obávat se ochuzení textu, neboť se jedná o pouhý výčet různých vrstev státu Sorokinova románu.*

*„Осечка у нас со столбовым“¹⁶⁰ překladatel převedl: „Máme s dědičným kříž.“¹⁶¹ V tomto případě bylo užito slovo *dědičný*, které bylo aplikováno na všechny ostatní případy výskytu *столбовой*. Užití substantivizovaného adjektiva ale není vhodné, neboť v češtině toto slovo není běžné. Dále slovo *dědičný* úplně neodpovídá sémantice *столбовой* a není z něj možné odvodit, že se jedná o ruskou reálii. Překlad je sporný, ale nalézt vhodný český ekvivalent je velmi obtížné. Celkově dané řešení není nejvhodnější.*

¹⁵⁷ Ефремова, Т.Ф.: *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*. 2-е изд. Москва, 2001. Т.2. С. 710

¹⁵⁸ День опричника, с. 10

¹⁵⁹ День опричника, с. 12

¹⁶⁰ День опричника, с. 16

¹⁶¹ День опричника, с. 16

3.13. Стрелец

Výraz *стрелец* je jedním ze základních slov, které se v textu objevují. Navzdory tomu, že se čtenáři může zdát toto slovo nezajímavé, a to především díky jeho totožnosti s českým výrazem, je přesto problematické, ať již z čistě překladatelského hlediska, či z hlediska jeho sémantického obsahu. Pokusím se proto toto slovo popsat z různých hledisek. Naším rozbohem se pak především pokusíme dokázat nutnost překladatelovy opatrnosti při převodu výrazu do českého jazyka.

СТРЕЛЕЦ, *-льца*, muž. rod; (příslušník voj. útvaru) i Стрелец, *-льца* (souhvězdí, znamení zvěrokruhu), příd. jm. *стрелецкий*, *-ая, ое*. Slovo je odvozeno od slovesa *стрелять* / *стрелить* (střílet, střelit). Ve výkladových slovnících je možné nalézt až 3 významy: 1) příslušník zvláštního pravidelného vojska v Moskevské Rusi od 16. do zač. 18. století, které mělo zvláštní privilegia¹⁶²; 2) jedno ze dvanácti souhvězdí Zodiaka (s velkým poč. písm. a jen v jed.č.); znamení zvěrokruhu; 3) osoba, která se narodila v rozmezí mezi 23.11. až 21.12. a spadá tak pod znamení zvěrokruhu.¹⁶³ Toto slovo má v češtině ve všech uvedených případech jeden ekvivalent – *střelec*.

Z výše citovaných možností významu nás však bude zajímat *стрелец* jakožto název vojenského uskupení, neboť právě této dobové realie je užito v novele.

V díle se se slovem *стрелец* a slovy od něj odvozenými setkáváme často, proto je zvolený přístup překladatele k převodu podstatný. Možností překladu je více.

Překladatel může využít již dávno přijatého úzu a výraz přeložit slovem *střelec*. Tento český analog částečně odpovídá ruskému slovu, přesto se však od něj liší. Shodu nalezneme ve významu znamení letokruhu, či s označením jižního souhvězdí Zodiaka. Ovšem není již možné nalézt význam historické realie. Naopak český výraz *střelec* může být v současnosti považován za více polysémantické slovo než ruské *стрелец*. V českém slově se zachovala původní funkce tohoto slovního základu, tedy střelba, z ruského slova se však historickým vývojem tento, v minulosti shodný význam ztratil a slovo se zachovalo pouze s významem ustálených reálií. Naopak české *střelec* se vyvíjelo dále a dnes je možné pomocí něho označit nejen samotnou osobu, která vykonává úkon střelby, ale i s poněkud posunutým významem

¹⁶² Ушаков, Д.Н.: *Толковый словарь русского языка*. Москва 1935-1940. Т.4. С. 553

¹⁶³ Большой Энциклопедический словарь. 2000 [online] [cit. 2011-04-25] Dostupné z WWW: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/282830>

osobu střelce (např. ve fotbale) (rusky *бомбардир, снайпер*) nebo šachovou figurku (rusky *слон, офицер*). Na první pohled je tedy patrný jistý sémantický rozdíl. Především proto, že český ekvivalent je slovem častým, polysémantickým a hojně užívaným. Ruské slovo však působí zastarale a je málo frekventované.

Druhou možností je zvolení jiného slova, které by odstranilo problém drobného sémantického posunu. Na druhou stranu však tato možnost skýtá značné nebezpečí úplného sémantického posunutí a vysokou pravděpodobnost nepochopení autorova záměru čtenářem.

Ve větě „*по периметру в ельнике – стрелцы из Тайного Приказа, нам на подмогу*“¹⁶⁴ překladatel použil termín ostrostřelci („*V lese kolem dokola už sedí ostrostřelci z Tajné správy nám ku pomoci*“¹⁶⁵). Použitý překlad můžeme zařadit do druhé námi zmíněné možnosti. Autor užil slovo sice odvozené a blízké tradičnímu českému překladatelskému ekvivalentu, avšak tento tvar má úplně pozměněné sémantické jádro a celé vyznění je značně deformováno. Český výraz *ostrostřelec* je historickou reálií, ale není možné ji klást na stejnou rovinu se sémantikou slova *стрелец*. Nutné je také zmínit, že v současném jazyce se tento výraz jeví již zastaralým, pejorativním a obtížně srozumitelným z hlediska celého svého sémantického potenciálu. V případě „*Огнестрельным оружием запрещено отбиваться, а то стрелцы из лучестрелов своих хладноогненных всех положат...*“¹⁶⁶ překladatel použil tradičního slova *střelec*, které se objevuje i ve většině ostatních případů na místě ruského *стрелец* („*Palné zbraně jsou obráncům zakázány, jinak je střelci z lesa všechny dostanou svými samostříly ocelonosnými*“¹⁶⁷). Užitím dvou výrazů v překladu dochází k narušení recepce čtenářem, která tak neodpovídá zamýšlenému porozumění stanovenému autorem. Vyvstává tak otázka, z jakého důvodu se uchýlil překladatel k užití dvou termínů při překladu jednoznačného originálního ruského slova.

¹⁶⁴ День опричника, с. 18

¹⁶⁵ День опричника, с. 18

¹⁶⁶ День опричника, с. 20

¹⁶⁷ День опричника, с. 19

3.14. Трактир

V celém díle se výraz *трактир* nachází pouze dvakrát. Přesto však jeho funkce je historizující a neměl být přehlédnut.

ТРАКТИР, - а, m.r., původně označoval hostinec s jídelnou, později se slovo stalo označením pro druh levné restaurace.¹⁶⁸ Slovo není původní, do ruštiny se dostalo z latiny. Výchozím slovem bylo sloveso *tracto*, - are (*hostit*) a od něj odvozené *tractoria*. Výraz se poté dostal do polštiny v popoštěné formě *traktjernia*. Z něj pochází i ruské *трактир* a další slova od něj odvozená. V ruštině se termín začíná objevovat za vlády Petra I.¹⁶⁹

V románu jej Sorokin používá s jasným cílem. Má navodit atmosféru odkazující do historie. *Трактир* tak nepřebírá funkci levného stravovacího zařízení, ale historického zájezdního hostince.

Překladatel použil pro dva výskyty výrazu dva překlady. Větu „*Трактир здесь хороший, знаю, ел не раз*“.¹⁷⁰ přeložil: „*Hoštěnice je tu dobrá, to vím, nejednou už jsem tu jedl*“.¹⁷¹ *Трактир* byl přeložen slovem *hoštěnice*. Tento překlad je přinejmenším podivný. Zcela zakrývá originál, neboť na rozdíl od něj *hoštěnice* nemá v češtině význam zájezdního hostince. Druhý příklad „*Тут тебе и сад зимний с пальмами, и баня с бассейном, и харчевни китайские, и трактиры русские, и тренажерные залы, и дом терпимости с блядьми искусными, и гостиница, и кинозал, и даже каток ледяной*“.¹⁷² byl přeložen takto: „*Tady najdete i zahradu zimní s palmami, i lázně s bazénem, i čajovny čínské, i krčmy ruské, i tělocvičny s тренаžéry, i nevěstinec s děvkami svižnými obratnými, i hotel, i kino a dokonce i kluziště ledové*“.¹⁷³ V tomto případě byl užit jako český ekvivalent *krčma ruská*. Krčma je sice archaismus známý českému čtenáři, avšak s tímto pojmem se pojí jiný obraz; krčmy byly malé hospůdky, nálevny. Tento ekvivalent tak více odpovídá druhému významu slova *трактир*, který však, podle našeho názoru, nebyl Sorokinem zamýšlen. Dochází opět ke zbytečnému posunu.

Možnou alternativou se jeví *hostinec* nebo *zájezdní hostinec*, který by zvláště k druhému kontextu pasoval. V každém případě by však měl být použit pro oba případy stejný český ekvivalent.

¹⁶⁸ *Большой толковый словарь русского языка*. Гл. ред. С. А. Кузнецов. Первое издание: СПб.: Норинт, 1998. С.1338.

¹⁶⁹ Фасмер, М.: *Этимологический словарь русского языка*. Москва 1973. т.4 с.93

¹⁷⁰ День опричника, с. 111

¹⁷¹ День опричника, с. 92

¹⁷² День опричника, с. 123

¹⁷³ День опричника, с. 101

3.15. Трапеза

Tento termín a od něj odvozená slova se vyskytuje, pokud hovoříme o historických termínech, v románu „Den opričníka“ nejčastěji. Svoji četností a především variantností svých forem vytváří nesnadný úkol pro překladatele. Pro čtenáře je zajímavý zvláště množstvím lexikálních a syntaktických jednotek, které lze od základu utvořit. V případě, že český analog či analogy těchto výrazů nebudou vybrány s dostatečnou pečlivostí, může dojít k úplné ztrátě estetické funkce tohoto slova.

ТРАПЕЗА, - ы, žen. rod, je slovo zastaralé, až archaické, které je možné nazvat polysemním, ačkoliv jeho významy spolu úzce souvisí. V jednotlivých výkladových slovnících se uvádí velké množství významů, proto uvedu několik demonstrativních příkladů. 1) společný stůl pro stravování v klášteře (církev.); 2) název pro samotné obědvání nebo večeření v klášteře; 3) místnost pro stolování, jídelna v klášteře; 4) západní část křesťanského chrámu¹⁷⁴, spodní část kříže; 5) oltářní stůl¹⁷⁵. Již z uvedeného je patrné, že výraz je z církevního prostředí, z toho lze rovněž odvodit etymologii tohoto slova. *Трапеза* pochází ze starořeckého slova *τράπεζα*, které označuje stůl nebo jídlo¹⁷⁶. Kromě tohoto slova se základem *трапез* se v textu ještě vyskytují substantivizované adjektivum *трапезная* a sloveso *трапезничать*. *Трапезная* je označení pro jídelnu¹⁷⁷. Sloveso nedokonavého vidu *трапезничать* pak souvisí se stolováním u trapézy, nebo s dlouhým či honosným hodováním.¹⁷⁸

V Sorokinově románu se pak všechna slova se slovním základem *трапез* vztahují ke stolování a hodování. Zároveň čtenáře propojují s církevním prostředím či dokonce až s jakýmsi rituály, které se pojí s téměř „mystickým“ životem novodobých opričníků. Z analýzy dokonce vyplývá, že téměř všechny činnosti související se společným jídlem jsou zastoupeny slovy s výše uvedeným slovním základem. Sorokin tak využívá tohoto historizmu k úplnému nahrazení běžně užívaných slov vztahujících se ke slavnostnímu stolování. Tento jev tak svědčí o autorových slovních hříčkách, které odkazují k historickým skutečnostem.

¹⁷⁴ Ушаков, Д.Н.: *Толковый словарь русского языка*. Москва 1935-1940. Т.4. с.776

¹⁷⁵ Даль, В.И.: *Толковый словарь живого великорусского языка В.И. Даля*. С.П.- Москва, 1912. Т.4. С.822

¹⁷⁶ Фасмер, М.: *Этимологический словарь русского языка*. Москва 1973. Т.4. с.94

¹⁷⁷ Ефремова, Т.Ф.: *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*. 2-е изд. Москва, 2001. Т.2. С.796

¹⁷⁸ Тамtéž

Překlad je v tomto případě obzvláště náročný, neboť v češtině neexistuje podobný slovní základ slova s podobným sémantickým obsahem.

Vzhledem k tomu, že slova se slovním základem *трапез* se vyskytují ve velkém množství v celém textu, bude uvedeno několik příkladů, na nichž bude demonstrována funkce slova ve větě, použité překladatelské řešení a možné varianty překladu.

Věta „*Какая трапеза православная без щей да каши из печи русской?*“¹⁷⁹ byla přeložena: „*Jaké by to bylo pravoslavné stolování, kdyby při něm nebyla zelňačka a kaše z ruské pece.*“¹⁸⁰ Užití výrazu *stolování* jako ekvivalent ke slovu *трапеза* odpovídá sémantikou, nicméně slovní spojení *pravoslavné stolování* vytváří poněkud pozměněný obraz, než který utvořil Sorokin. *Stolování* spíše odkazuje k samotnému chování, etiketě u stolu a společně s adjektivem *pravoslavné* může vytvářet představu jakéhosi specifického pravoslavného rituálu při jídle. V tomto případě by mohl být použit výraz *pravoslavné hodování*, které se mi jeví jako více neutrální. Adjektivum *pravoslavné* by mohlo být z textu úplně vypuštěno.

„*Трапеза сегодня будничная, в Белой палате.*“¹⁸¹ bylo přeloženo: „*Snídání je dnes všednodenní, v Bílé síni.*“¹⁸² V tomto místě je *трапеза* přeložena jako *snídání*. Překladatel použil netradiční formu deverbativa oproti tradičnímu výrazu *snídaně*. Blíže tak specifikuje druh zmíněného stolování, což ovšem vyznění textu příliš neovlivňuje. Netypičnost slova *snídání* může být snahou překladatele kompenzovat historické ochuzení.

Dále výraz nalzáme ve slovesné formě ve větě: „*Когда (Батя) трапезничает – смотреть приятно: нетропливо ест, обстоятельно.*“¹⁸³ přeložené: „*Radost se dívat, jak (Táta) snídá – jí beze spěchu, důkladně.*“¹⁸⁴ Sloveso *трапезничать* označující hodování bylo přeloženo slovem *snídat*. Překladatel tak přímo využívá svého předchozího řešení – *snídání*. Dochází tedy k lexikálnímu sjednocení, které částečně koresponduje s originálem.

Трапезная ve větě „*Смолкли враз все в трапезной.*“¹⁸⁵ česky zní: „*A zmlkli všichni v celé síni.*“¹⁸⁶. Takový analog je možný, neboť v sobě rovněž nese historický příděch. Pro lepší srozumitelnost by však mohl být použit výraz *hodovní síň*, který by byl jasnější a zároveň by se nijak od historické sémantiky neodklonil.

179 День опричника, с. 28
180 Den оргічника, s. 25
181 День опричника, с. 40
182 Den оргічника, s. 34
183 День опричника, с. 41
184 Den оргічника, s. 34
185 День опричника, с. 41
186 Den оргічника, s. 35

Jídelnou je *трапезная* přeložena ve větě: „*Встаем, крестимся, выходим из трапезной.*“¹⁸⁷ „*Vstáváte, křičujete se a z jídelny vycházíme.*“¹⁸⁸ Tento překlad se opět neodchyluje od významu originálu, ale zcela větu neutralizuje. I zde by bylo možné použít *hodovní síň*.

„*Честь мне невиданная оказана – разделить утреннюю трапезу с госпожой нашей.*“¹⁸⁹ „*Čest, která mi prokázána, je nevídaná – sdílet ranní tabuli s paní naší.*“¹⁹⁰ V tomto případě překladatel převedl slovo *трапеза* jako *ranní tabuli*. V českém překladu vystupuje výraz zcela přirozeně a nijak čtenáři nebrání pochopit autorovu myšlenku. Přesto se tím nezachovává celistvost výrazu originálu.

„*Нынче понедельник, в 21.00 трапеза опричная началась.*“¹⁹¹ „*Dnes máme pondělí a ve 21.00 začala opričnická večeře.*“¹⁹² Slovem *večeře* se překladatel opět vrací k svému předchozímu řešení, když ranní *трапезу* přeložil jako *snídání*.

Věta „*Как улей гудит трапезная!*“¹⁹³ přeložená jako „*Stolovní síň bzučí jak úl!*“¹⁹⁴ obsahuje výraz *stolovní síň* jakožto ekvivalent k slovu *трапезная*. Překlad v tomto případě je poněkud nejasný. Zcela by stačila *hodovní síň*.

„*Конец трапезе опричной повечерней.*“¹⁹⁵ „*Což značí konec večeřování opričnického.*“¹⁹⁶ Překladatelův výraz *večeřování* je zcela zavádějící. Nebylo nutné, aby byl použit nějaký novotvar, neboť v originále není. Tím dochází ke zbytečnému obohacení výrazu, což nebylo vůbec nutné. Pokud by se chtěl překladatel držet své metody, mohl použít neutrální slovo *večeře*, které by korespondovalo s předchozími překlady.

Celkově je možné shrnout jednotlivá překladatelova řešení za poměrně zdařilá. Podíváme-li se na překlad termínu jako celek, nacházíme dosti různorodý seznam slov. Tomu by bylo možné se vyhnout, kdyby byla použita slova jako *hodovat*, *hody*, *hodovní*, *hodovní síň*. Tím by se překladatelské řešení sjednotilo a nedošlo by ani k výraznému sémantickému posunu. Zároveň by byla zachována i archaičnost, které Sorokin hojně využívá.

187 День опричника, с. 42

188 Ден опричника, с. 35

189 День опричника, с. 162

190 Ден опричника, с. 129

191 День опричника, с. 173

192 Ден опричника, с. 137

193 День опричника, с. 174

194 Ден опричника, с. 138

195 День опричника, с. 186

196 Ден опричника, с. 147

3.16. Челобитная

Челобитная jakožto historický termín se sice vyskytuje v textu jen řídce, a tudíž lze toto slovo považovat za marginálii, nicméně ho nelze vynechat při našem rozboru, neboť i tento termín skýtá obtížný úkol pro překladatele i čtenáře.

ЧЕЛОБИТНАЯ, –ой; žen. rod. Význam tohoto slova je specifický. Ve výkladových slovnících se udává nejčastěji jeden, popřípadě dva významy¹⁹⁷:

- 1) historický výraz pro listinu obsahující prosbu nebo stížnost adresovanou přímo carovi nebo nějakému úřadu používaný v 15. a na začátku 18.stol.;¹⁹⁸
- 2) žádost nebo stížnost, obvykle předkládaná v psané podobě. Velmi pozoruhodná je u tohoto slova jeho etymologie. Foneticky je českému jazyku toto slovo velmi blízké, což zcela jasně dokazuje jeho ryze slovanský původ. Toto substantivizované přídavné jméno vzešlo ze slovního spojení *челобитная грамота*¹⁹⁹. Je nutné zmínit, že v ruštině k tomuto jevu docházelo a dochází velmi často. Slovo vzniklo z *челом бить* (čelem bít) ve smyslu klanět se až k zemi. V dnešní době se celý výraz jeví jako zvláštní už jen proto, že slovo *чело* se v současné ruštině vyskytuje s úplně jinou sémantikou (otvor, vyústění např.doupěte; nebo dvířka tavící pece) a jeho původní esl. význam pro část lidského těla plně nahradilo slovo *лоб*.

Jak již bylo uvedeno, tento výraz se používal především od 15. do 18. století. Pro tento druh dokumentu byla poměrně charakteristická formální úprava, což ho odlišovalo od jiných dobových úředních listin. Nejprve bylo uvedeno jméno osoby, které byl dokument adresován (nejčastěji car). Pak následovalo jméno žadatele a slovní spojení „*челом бьет*“ nebo „*бьет челом*“ (klaní se). Tato fráze je velmi zajímavá i z hlediska srovnání s formální úpravou současných úředních dokumentů. Celou velmi uctivou frází by bylo možné volně přirovnat k současnému „s úctou“ (nicméně zde je patrné citelné ochuzení). Zároveň se tato fráze uváděla ještě před uvedením obsahu žádosti. Z toho lze vyvodit, že projev úcty bylo nutné přednést ještě před samotným obsahem, na rozdíl od současnosti, kdy se stalo standardem, že projevení úcty se umísťuje až za samotný obsah, před jméno žadatele. Nezbytnou částí tohoto dokumentu byla fráze „*руки приложил*“ a podpis úředníka (*дьяка*), který dokument vyhotovil. Tím, jak docházelo k celkové byrokratizaci společnosti, začala se měnit i tato

¹⁹⁷ *Большой толковый словарь русского языка*. Гл. ред. С. А. Кузнецов. Первое издание: СПб.: Норинт, 1998. С.1470

¹⁹⁸ Ушаков, Д.Н.: *Толковый словарь русского языка*. Москва 1935-1940. Т.4. С. 1247

¹⁹⁹ *Этимологический словарь Крылова* [online], [cit. 2011-04-25] Dostupné z WWW: http://mirslouvrei.com/content_krilov/chelobitnaja-35880.html

listina. *Челобитная* se v 17. stol. dále rozdělovala podle jejího obsahu na *изветная ч.* (oznámení), *явочная ч.* (vyrozumění úřadů o nějaké události), *исковая ч.* (trestní oznámení) *ставочная ч.* (předvolání k soudu) apod.²⁰⁰

Sorokin používá toto slovo k označení úředního dokumentu. Zároveň rozlišuje jednotlivé druhy dokumentů pomocí přídavných jmen tak, jak již bylo uvedeno. Historický termín *челобитная* je však velkým problémem při překládání. V české překladatelské tradici nebyl přijat úzus pro překlad tohoto historizmu. Obecně je tedy možné říci, že překladatel má k dispozici celou řadu prostředků pro převedení výrazu do češtiny, jen je nezbytné se přijatého řešení držet při překládání celého textu s cílem zachování alespoň částečné sémantické hodnoty, kterou výraz nese. Výjimku tvoří výrazy s přeneseným významem. Jisté je, že při jakémkoliv překladu dojde k významovému ochuzení. Především vymizí akcent historické reálie, neboť v češtině není možné dohledat ekvivalent, který by adekvátně sémanticky odpovídal ruskému výrazu.

Na několika příkladech budou demonstrovány způsoby překladu, které užil při převodu termínu Dvořák. Věta „*дальневосточная Труба так и будет перекрыта до челобитной от японцев*“²⁰¹ byla přeložena velmi volně: „*Potrubí na Dálném východě bude znovu uzavřeno, dokud Japončáci s prosíkem nepřicválají*...“²⁰². Překladatel přeložil historizmus *челобитная* výrazem *prosík*, přičemž je zcela zřejmé, že zde nebyla vzata v potaz sémantika citovaného termínu, a to *челобитная* jakožto dokument psaný; v českém analogu se akcentoval pouze způsob projevu bezmezná úcty ve smyslu klanět se k zemi (tedy bít čelem o zem). Slovo *prosík* však má silně zlehčující až obhroublý význam, což celé vyznění věty sémanticky mění. Ve větě „*Занюханый подьячий из Торгового Приказа не сядет в чужую машину толковать о черной челобитной*“²⁰³ překladatel přeložil slovní spojení *черная челобитная* jako *černý desátek*²⁰⁴; v tomto případě má výraz *челобитная* význam úplatku. Užití slovo *desátek* tedy příliš nenarušuje obsahovou stránku, neboť je také použito jako tropus. V případě věty „*у них с теми купцами свой интерес, там мокрая челобитная*“²⁰⁵ došlo k překladu neutrálním výrazem *mokrá žádost*²⁰⁶, což značně narušuje obsahovou stránku výrazu, neboť je zde patrný tropus, ukrývající se v slovním spojení. Nejpravděpodobněji má Sorokin na mysli argotický výraz pro vraždu, tedy jakási objednávka

²⁰⁰ *Российский гуманитарный энциклопедический словарь*: В 3 т. — Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС: Филол. фак. С.-Петербур. гос. ун-та, 2002. Т.3. с.547

²⁰¹ День опричника, с. 9

²⁰² День опричника, с. 10

²⁰³ День опричника, с. 73

²⁰⁴ День опричника, с. 62

²⁰⁵ День опричника, с. 113

²⁰⁶ День опричника, с. 93

vraždy. *Mokrá žádost* žádný takový význam nemá a celé spojení zní nesmyslně. Možností by bylo například použití spojení *krvavá* či *špinavá žádost*.

Ve zbylých dvou případech používá Sorokin slovní spojení *деловая челобитная*. Je tomu tak ve větě „..., а селениями без угодьев под так называемый таньху-закуп с деловой челобитной²⁰⁷“, a také ve větě „исправникам не деловые челобитные нужны, а черные закладные²⁰⁸“. V prvním případě užil překladatel výraz *s věcným břemenem*²⁰⁹, v druhém – *dekrety robotní*²¹⁰. Dochází tedy k volnému překladu, který i když výrazně pozměňuje obsahovou stránku slova, přesto celkové vyznění textu příliš nenarušuje.

Celkově je tedy možné shrnout, že překladatel zde užívá ve všech případech rozdílné české výrazy. Tento způsob zásadně narušuje celistvost užívaného termínu v originále, kde autor využívá polysémie slova *челобитная*. Jelikož se však nejedná o nosný jazykový prostředek obsahové stránky textu, nelze danou změnu považovat za vážnou. Zároveň se zde otevírá otázka, jakou jinou variantu by mohl použít překladatel, neboť v češtině není možné najít plně adekvátní slovo k této staroruské reálii.

3.17. Ярлык

Slovo, které je množné nalézt pouze jednou v celém textu. Přesto by mělo být zmíněno jakožto součást spektra jazykových prostředků záměrně používaných autorem k vykreslení určité atmosféry díla. Nelze hovořit o tomto termínu jako o stěžejním nebo důležitém. Je možné jej vidět jen jako jeden z odstínů v celé škále slov s historickým zaměřením. Ale i toto slovo mající zcela specifický sémantický rozměr, stejně jako další sémanticky s ním spojená slova, jsou velkou výzvou pro překladatele, jeho intuici, jazykový cit, erudici a invenci, z čehož zároveň plyne i možný dopad na čtenáře.

ЯРЛЫК, - á; muž. rod; jedná se o polysémantické slovo, jehož jednotlivé významy se pokusím představit. Ve výkladových slovnících je možné se nejčastěji setkat se třemi významy: 1) písemný výnos, listina chána v době mongolsko-tatarských chanátů²¹¹; na Rusi ve 14. stol. listina chána Zlaté hordy²¹²; 2) označení pro etiketu, lístek na výrobku s údaji o

²⁰⁷ День опричника, с. 178

²⁰⁸ Тамtéž, с. 180

²⁰⁹ Den опричника, с. 141

²¹⁰ Тамtéž, с. 143

²¹¹ Ушаков, Д.Н.: *Толковый словарь русского языка*. Москва 1935-1940. Т.4. с.1464

²¹² *Словарь русского языка*. Сост. С.И.Ожегов. Москва, 1952. С.954

názvu, váze, množství apod.²¹³; 3) v přeneseném smyslu „nálepka“, negativní hodnocení nějaké osoby (*Оскорбительные ярлыки никак не вязались с обликом этих людей [Даниил Гранин. Зубр (1987)]*)²¹⁴. Zajímavý je rovněž přístup jednotlivých jazykovědců k definici tohoto slova s ohledem na jeho vývoj v jazyce. Starší autoři výkladových slovníků jako Dal, Ožegov, Ušakov na prvním místě uvádějí zásadně historický význam tohoto slova. Lze předpokládat, že se tak řídí vývojem daného slova a jeho postavením v normativním jazyce, neboť je zřejmé, že původním významem je význam historický. Naopak Jefremovová²¹⁵ ve svém novém výkladovém slovníku z roku 2001 předřazuje před historický význam významy ostatní. Je tedy pravděpodobné, že vychází již nikoli z etymologie slova, ale z jeho současného postavení v jazyce, z frekventovanosti a rozšířenosti. Kromě toho nevyděljuje tři významy, ale první význam dělí na dvě části. Dochází tedy opět ke zjednodušení, neboť z označení pro etiketu vzešel přenesený význam slova. Tento přístup lze považovat za přínosný, neboť se snaží držet krok s velmi rychlým tempem vývoje jazyka, které se v současnosti vlivem nejrůznějších komunikačních a snadno dostupných prostředků ještě zrychlilo.

Již na první pohled je patrné, že *ярлык* není slovo slovanského původu. Slovo přešlo z turkotatarského prostředí jako označení pro sultánský výnos nebo listinu, v témže významu tedy bylo převzato do staroruštiny. Jinak se také toto slovo vyskytovalo a dosud vyskytuje v některých malých geograficky omezených jazycích a dialektech jako např. ujugurském jazyce či v hornoaltajských dialektech.²¹⁶

Jak již bylo uvedeno, autor operuje s tímto výrazem pro doplnění lexiky vztahující se k danému tématu. Slovo *ярлык* je tedy využíváno spíše k dotvoření celkového vyznění než jen jako pouhý významotvorný komponent příběhu. Je možné si představit i situaci, za které by se toto slovo úplně vypustilo z textu, aniž by došlo k výraznějšímu estetickému či sdělnému ochuzení. Nicméně daný termín může skýtat nelehký problém pro překladatele. Zvláště pokud bude na překlad nazíráno z hlediska nejmodernějších postupů, kdy je kladen stále větší důraz na aktualizaci a živost jazyka. Vystává tu tak otázka, jakým způsobem by slovo *ярлык* mělo být přeloženo. Stejně jako již u jiných termínů i zde je možné se vydat při převodu lexému dvojí cestou. Předně by se mohlo vyjít z české překladatelské tradice, kdy se

²¹³ Ушаков, Д.Н.: *Толковый словарь русского языка*. Москва 1935-1940. Т.4. с.1464

²¹⁴ Национальный корпус русского языка [online], [cit. 2011-06-11] Dostupné z WWW: http://search.ruscorpora.ru/search.xml?mycorp=&mysent=&mysize=&mysentsize=&dpp=&spp=&spd=&text=lexform&mode=main&sort=gr_tagging&lang=ru&nodia=1&req=%CE%F1%EA%EE%F0%E1%E8%F2%E5%EB%FC%ED%FB%E5+%FF%F0%EB%FB%EA%E8

²¹⁵ Ефремова, Т.Ф.: *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*. 2-е изд. Москва, 2001. Т.2. с.1080

²¹⁶ Фасмер, М.: *Этимологический словарь русского языка*. Москва 1973. Т.4. с.561

ярлык pouze přepsal do latinky jako reálie. Nebo je tu možnost vyjít ze sémantiky slova a využít jiný český ekvivalent, který by alespoň částečně vystihoval významový potenciál historického termínu.

Se slovem se lze setkat ve větě ... *им проплатили по старому ярлыку, новый договор они стряпать не хотят, ...*²¹⁷ Český překladatel přeložil výraz slovem *dohoda* (... *zaplatili podle staré dohody, novou sepsovat nechtějí, ...*²¹⁸), čímž se ale otevírá řada otázek. Především je nutné zmínit, že sám Sorokin značně deformoval a omezil sémantiku slova tím, že *ярлык* postavil do jedné roviny se slovem *договор*, v podstatě tedy použil slovo *jarlyk* jako synonymum ke slovu *договор* (smlouva, dohoda, úmluva). Český překladatel využil této možnosti a vyhnul se tak zcela problematickému slovu, aniž by se dopustil nějakého ochuzení (snad jen ochuzení lexikální). Nabízí se však jiná otázka: proč překladatel užil jako český ekvivalent slovo *dohoda*? Z uvedené věty totiž vyplývá, že se jednalo o psaný úřední dokument. Slovo *dohoda* se užívá nejčastěji ve smyslu slovního ujednání, jako forma písemného ujednání by se tedy lépe hodil výraz *smlouva*.

²¹⁷ День опричника, с. 113

²¹⁸ День опричника, с. 93

4.Závěr

V první části práce jsem se pokusil stručně načrtnout vztah mezi Vladimírem Sorokinem a postmodernizmem. Dotkl jsem se problému samotného vymezení postmodernizmu jakožto svébytného a specifického literárního proudu. Dále jsem nastínil některé atributy, kterými se tento literární směr vyznačuje, a také stručně shrnul jeho vývoj v Rusku. Na základě názorů několika předních ruských literárních vědců jsem zařadil Vladimíra Sorokina a jeho tvorbou do konceptualizmu, zvláštní odnože postmodernizmu.

Pro snazší porozumění textu jsem se pokusil načrtnout základní rysy románu „Den opričníka“. Pozornost jsem věnoval úrovni času, vypravěče i postavám v díle.

Pozornost jsem věnoval také samotnému historickému mezníku „opričniny“ v Rusku. Ve stručnosti byl představen vývoj této reálie, podmínky pro vznik, její vývoj a zánik. Tyto údaje pak byly přínosné při charakteristice „nových“ opričníků Sorokina.

Stěžejní částí této práce však byla samotná analýza historických reálií, a to 17-ti vybraných historických termínů *дьяк, приказ, скоморох, смута, стрелец, челобитная, ярлык, государь, калики перехожие, соборность, столбовой, трактир, домострой, гусляр, лик, трапеза a батя*, které byly podrobeny zevrubné lingvistické analýze.

V jednotlivých částech rozboru každého termínu byly obnaženy významy slov, jejich etymologie a historie, která se k nim váže. To mi umožnilo, abych mohl lépe pochopit Sorokinův záměr při užití těchto slov. Na základě porovnání originálních termínů zasazených do kontextu s jejich českými analogy jsem mohl představit veškerá překladatelská řešení, použitá při převodu jednotlivých historických termínů. V případě, že jsem použitý analog shledal jakožto sporný či nepříliš vhodný, navrhl jsem alternativní řešení.

Na základě analýzy a jednotlivých dílčích závěrů mohu provést celkové zhodnocení překladu historických termínů Libora Dvořáka, které shrnu v několika bodech:

- Překladatel při překladu jednoho Sorokinova historického výrazu používá někdy až čtyři různé analogy, což lze považovat za zbytečné, neboť ve většině případů se jedná o použití jednoho významu slova autorem (například *трапеза* a její české analogy)
- Velká část použitých analogů je neutrální, čímž dochází k ochuzení textu a autorovy hry s ním

- Na některých místech používá překladatel netradiční formy, archaizmy či novotvary, které mohou být čtenářům obtížně srozumitelné a částečně narušují původní vyznění věty (například *adjunkt, snídání, večeřování, hoštěnice*)
- V jednom případě byla jednoslovná historická reálie přeložena dokonce celou a dosti těžkopádnou větou (*домомпоу - řád života tradiční v našich domech*)

Celkově tedy mohu shrnout překladatelské řešení historických termínů a reálií jako nepříliš zdařilé. Podle mého názoru se překladatel měl více soustředit na jednotlivé termíny a snažit se nalézt takový analog, který by mohl být použit i v dalších případech výskytu daného výrazu. Hry s jazykem, do kterých se překladatel Libor Dvořák pouští, sice odpovídají postmodernistickému směru a do značné míry i stylu samotného Vladimíra Sorokina, avšak prostor historických reálií je podle mne nevhodným prostorem překladatelovy invence. Mnoho klíčových historických termínů tak zcela zmizelo pod vrstvou lexiky, které čtenář nemůže mnohdy dobře porozumět. Překladatel se měl snažit nalézt takové prostředky, které by původní znění co nejméně ochudily, což se bohužel na řadě míst stalo.

Jako zjevný problém celého českého vydání „Dne opričníka“ vidím v absenci poznámkového aparátu, který by vysvětlil obtížné ruské reálie a umožnil tak překladateli pracovat s původními výrazy jako je *smuta, d'jak, prikaz* aj.

Na některých místech, naopak, překladatel ponechal původní výrazy, čímž zbytečně obohatil text o rusizmy, jako se stalo v případě slova *Gosudar, Gosudarka*, které mohlo být přeloženo mnoha jinými a srozumitelnými analogy.

Podle mého názoru došlo k částečné ztrátě významu, jenž nesl historické termíny odkazující do ruské minulosti, kterou Sorokin paroduje.

„Den opričníka“ je text doslova prosycený nejrůznějšími jazykovými jednotkami a vrstvami, které představují obrovské možnosti pro lingvostylistickou analýzu. Kvůli rozsahu bakalářské práce jsem se však mohl věnovat pouze jednomu aspektu. Nevyužity zůstaly frazeologizmy, neologizmy, argot, slang, žargon, archaizmy a vulgarizmy. Stejně tak nebyly analyzovány syntaktické jevy, které jsou další specifikou Sorokinova stylu. Tyto možnosti bych chtěl do budoucna využít a dále se chci věnovat možnostem „Den opričníka“ v dalších pracích. Zvláště proto, že doposud nebyly podobné práce realizovány.

5. Seznam použité literatury a zdrojů

Primární literatura:

- SOROKIN, V.G.: Den Opričníka. Pistorius & Olšanská. Příbram 2009. Přeložil: Libor Dvořák
- СОРОКИН, В.Г.: День опричника. Захаров. Москва, 2009

Sekundární literatura:

- *Akademický slovník cizích slov*. V.Petrářková, J.Kraus. Academia. Praha 2000.
- JAKOBSON, R.: *New Slavic Etymological Dictionaries*. In Slavic Word, no.1; New York, 1952
- KARAMZIN, N.M.: *Obrazy z dějin říše ruské I*. Odeon. Praha, 1984. Přeložila: Věra Jungmannová
- SERCZYK, W.: *Ivan IV. Hrozný: Car vsí Rusi a stvořitel samoděržaví*. Nakladatelství Lidové noviny. Praha 2004.
- Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů. Pod ved. I. Pospíšila. Libri. Praha 2001
- Sorokin, V.: *Opričnikov deň*. Kalligram Bratislava, 2008 – přeložil: Ján Štrasser.
- ŠVANKMAJER a kol.: *Dějiny Ruska*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2004
- REJZEK, J.: *Český etymologický slovník*. Leda. Praha 2004

- Rusko-český, česko-ruský velký slovník. Lingea. Brno, 2009.
- БОГДАНОВА, О.В.: *Постмодернизм в контексте современной русской литературы*. Филологический факультет С.-Петербургского университета. Санкт-Петербург, 2004.
- *Большой толковый словарь русского языка*. Гл. ред. С. А. Кузнецов. Первое издание. Норинт. Санкт-Петербург, 1998
- ДАЛЬ, В.И.: *Толковый словарь живого великорусского языка В.И. Даля*. С.П.-Москва, 1912.
- ЕФРЕМОВА, Т.Ф.: *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*. 2-е изд. В 2 т. Москва, 2001.
- ЕЛИСТРАТОВ, В.С.: *Словарь русского арго (материалы 1980-1990-х гг.)*. Москва 2000
- ГУЛЬГА, А.: *Что такое постсовременность?* In: Вопросы философии. Москва. 1988. № 12.
- ИЛЬИН, И.П. *Постмодернизм*. In: Современное зарубежное литературоведение: Страны Западной Европы и США: Концепции. Школы. Термины. Москва, 1996.
- КОВАЛЕНКО, А.Г.: *Литература и постмодернизм*. Издательство Российского университета дружбы народов. Москва 2004.
- КУРИЦЫН, В.: *Русский литературный постмодернизм*. ОГИ. Москва, 2000.
- ЛИПОВЕЦКИЙ, М.: *Русский постмодернизм*. Уральский государственный педагогический университет. Екатеринбург, 1997.

- ЛИХИН, Н.Е.: *Актуальные проблемы современной русской литературы. Постмодернизм.* Калининградский государственный университет. Калининград, 1997.
- ЛОПАТИНА, В.В.: *Орфографический словарь русского языка.* Москва, 1991.
- *Российский гуманитарный энциклопедический словарь:* В 3 т. Гуманит. изд. центр ВЛАДОС: Филол. фак. С.-Петербур. гос. ун-та. Москва, 2002.
- РУДНЕВ, В.: *Конец постыживания.* In: Художественный журнал. Москва 1996. № 9.
- СКРЫННИКОВ, Р.: *Великий государь Иоанн Васильевич Грозный.* Русич. Смоленск. 1998.
- *Словарь русского языка.* Сост. С.И.Ожегов. Москва, 1952.
- *Советский энциклопедический словарь.* Главный ред. А.М. Прохоридов. Москва 1989
- СРЕЗНЕВСКИЙ, И.И.: *Словарь древнерусского языка.* Т. III. Москва, 1989
- *Толковый словарь русского языка.* С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. 1949-1992. Москва 1993
- УШАКОВ, Д.Н.: *Толковый словарь русского языка.* Москва 1935-1940.
- ФАСМЕР, М.: *Этимологический словарь русского языка.* В 4 т. Москва 2005,
- ФЕДОРОВА, Л.Ф. *Некоторые проблемы теории и критики постмодернизма* In: Русский постмодернизм: предварительные итоги. Ставрополь. 1998.
- ЧЕРНЫХ, П.Я.: *Историко-этимологический словарь современного русского языка.* Русский язык. Москва 1994

Internetové zdroje:

- Биография Владимира Сорокина [online] [cit. 2011-05-28] Dostupné z WWW: <http://www.srkn.ru/biography>
- БАВИЛЬСКИЙ, Д.: *«Мертвые души» на новорусский лад* [online] [cit. 2011-05-28] Dostupné z WWW: <http://www.srkn.ru/criticism/dbavilsky.shtml>
- ДАНИЛКИН, Л.: *Владимир Сорокин: День опричника* [online] [cit. 2011-05-28] Dostupné z WWW: <http://www.srkn.ru/criticism/ldanilkin.shtml>
- Интервью Владимира Сорокина в газете «Московский комсомолец» [cit. 2011-07-16] Dostupné z WWW: <http://sorokin-news.livejournal.com/34442.html>
- Приказы [cit. 2011-12-03] Dostupné z WWW: <http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/PRIKAZI.html>
- *Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений.*- под. ред. Н. Абрамова, Москва, 1999 [online], [cit. 2011-04-27] Dostupné z WWW: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_synonims/163539/%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%85
- Скоморохи [cit. 2011-03-11] Dostupné z WWW: http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/teatr_i_kino/SKOMOROH.html
- Смута (Смутное время) [cit. 2011-04-27] Dostupné z WWW: http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/SMUTA_SMUTNOE_VREMYA.html
- *Большой Энциклопедический словарь.* 2000 [online] [cit. 2011-04-25] Dostupné z WWW: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/282830>
- *Этимологический словарь Крылова* [online], [cit. 2011-04-25] Dostupné z WWW: http://mirslovarei.com/content_krilov/chelobitnaja-35880.html

- Национальный корпус русского языка [online], [cit. 2011-06-11] Dostupné z WWW:
http://search.ruscorpora.ru/search.xml?mycorp=&mysent=&mysize=&mysentsize=&pp=&spp=&spd=&text=lexform&mode=main&sort=gr_tagging&lang=ru&nodia=1&req=%CE%F1%EA%EE%F0%E1%E8%F2%E5%EB%FC%ED%FB%E5+%FF%F0%EB%FB%EA%E8
- *Новая философская энциклопедия*: В 4 тт. М.: Мысль. Под редакцией В. С. Стёпина. 2001. [online], [cit. 2011-05-22] Dostupné z WWW:
http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/9100/%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C
- *Политическая наука: Словарь-справочник*. сост. проф пол наук Санжаревский И.И.. 2010. [online], [cit. 2011-07-12] Dostupné z WWW:
<http://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/2625/%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C>
- *Новейший философский словарь*. 2009 [online], [cit. 2011-07-12] Dostupné z WWW:
http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_new_philosophy/1098/%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C
- *Большой Энциклопедический словарь*. 2000. [online], [cit. 2011-05-22] Dostupné z WWW: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/122458>
- Домострой [cit. 2011-05-22] Dostupné z WWW:
<http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/DOMOSTRO.html>
- *Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона*. [online], [cit. 2011-04-24] Dostupné z WWW:
http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/33566/%D0%B3%D1%83%D1%81%D0%BB%D1%8F%D1%80
- И. И. Срезневский, статья «Русские калики древнего времени» в «Зап. Акд. наук», I, и его же «Крута каличья» в IV т. «Извест. С.-Пт. арх. общ.» [online], [cit. 2011-05-22] Dostupné z WWW: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/6308>

- *Советская историческая энциклопедия*. — М.: Советская энциклопедия . Под ред. Е. М. Жукова. 1973—1982 [online], [cit. 2011-07-22] Dostupné z WWW: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/sie/12633/%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D0%B0>